

הסתדרות המורים, התנועה הציונית, והמאבק על ההגמוניה בחינוך בארץ-ישראל (1903—1918)

א. מבוא

'אגודת המורים בארץ-ישראל' — היא הסתדרות המורים — נוסדה בה' באלול תרס"ג בזכרון יעקב. בדין והשבון מאספת היסוד סיכם אחד מבאיה — ש"ח ולקומיץ — את ההרגשה הכללית ששררה בין המשתתפים בזה הלשון: 'הנהגה יסוד למוסד הגדול ורב הערך אשר אליו שאפו זה כבר — להסתדרות המורים והמומחים לענייני החינוך בארץ'. כעבור שנה, בנואם הפתיחה לאספה הכללית השנייה, שנערכה בגדרה בכ"ב באלול תרס"ד, מצביע דוד ילין, יושב-ראש המרכז, על חשיבות האגודה החדשה בעיני חבריה באמרו: 'עתה יודע כל איש מאתנו, כי מקום לו לפנות אליו בהתעורר בקרבנו כל רעיון חדש בענין החינוך וההוראה, ולרעיון זה יושם לב לבקרו ולנתחו, ולקבלו ולפתחו אם ימצא ראוי להתקבל'. בדברים אלה היה יותר משום ציפיות ותקוות מאשר תיאור המצב לאמיתו ובאותו נאום קבל ילין על מיעוט המעש של האגודה בשנתה הראשונה. באספה זו אושרו תקנות האגודה, כולל מטרותיה, ואלו הן:

1. הטבת מצב החינוך בא"י ונתינת צביון אחד לחינוך כל בתי הספר שבא"י;
2. תחיית השפה העברית והרוח הישראלי בבתי הספר;
3. הטבת מצב מורי בתי הספר בא"י.

1. מן הימים הראשונים שימשו השמות 'אגודת המורים' ו'הסתדרות המורים' בערבוביה. בחיבור זה נשתמש במונח 'הסתדרות המורים', אם כי בתקופה הנדונה היה השם הרשמי עדיין 'אגודת המורים'. תולדותיה של הסתדרות המורים ראה ד' קמחי (עורך), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג—תרפ"ח, ירושלים תרפ"ט (להלן — היובל א); ד' קמחי ול"י ריקליס (עורכים), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג—תשי"ג, תל-אביב תשט"ו (להלן — היובל ב), ובייחוד מאמריו של אביעזר ילין, היובל א, עמ' 397—420, היובל ב, עמ' 642—690. תולדות הסתדרות המורים עדיין לא נחקרו באורח מדעי ומן הראוי היה לתת את הדעת לכך.
2. ראה ל"י ריקליס (עורך), המורה (לזכר ש.ח. ולקומיץ ז"ל), תשי"ט, עמ' 158. הדו"ח פורסם לראשונה בכתב העת הפדגוגי, תרס"ד, בהוצאת 'תושיה' בווארשה.
3. אגודת המורים בא"י, זכרונות הדברים לאספה הכללית השנייה לאגודת המורים בא"י, ירושלים תרס"ד, עמ' 10.
4. מרכז המורים, תקנות אגודת המורים בארץ-ישראל, ירושלים תרס"ה, עמ' 2. התקנות נתפרסמו כנספח לזכרונות הדברים (לעיל, הערה 3).

הדיונים באספות של תרס"ג ותרס"ד נסבו בעיקר על נושאים הקשורים במטרה הראשונה והשנייה. נראה שצדק מי שטען, שהמטרה השלישית באה רק 'לשם נוי', שכן אי־אפשר לה לאגודה מקצועית בלי מטרה פרופסיונאלית. למעשה, כמעט ולא עסקה האגודה בשאלות מסוג זה בעשר השנים הראשונות לקיומה.⁵ באספת המורים הכללית הראשונה שלאחר מלחמת העולם הראשונה (יפו, י"ח—כ"ב באלול תר"פ) הוחלט על שינויים בתקנות הסתדרות המורים, והמטרות נוסחו מחדש:

1. הטבת מצבם הרוחני והחומרי של המורים העבריים בא"י;
2. נתינת צביון עברי־לאומי לכלל בתי הספר בארץ ושכלולם;
3. השלטת השפה העברית והפצת התרבות בכל שדרות העמ'.⁶

המטרה שהוצגה במקום אחרון בראשית דרכה של הסתדרות המורים, נעשתה עתה המטרה הראשונה. בנאום הפתיחה שנשא יושב־ראש המרכז, ב' מוסנזון, רמז לשינוי שחל באומרו, כי 'בתוך תנאי החיים הקשים שקע המורה בפרופסיונליות, ואחרת לא יכול היה להיות'.⁷ באספה כללית זו, כמו באספות כלליות קודמות, נדונו בעיקר שאלות היגון, עיוניות ומעשיות, אבל הפעם גם תפשה מקום נכבד שאלת מעמדה של הסתדרות המורים ביישוב ושאלת מעמדו הפרופסיונאלי של המורה. מייסודה בתרס"ג ועד למלחמת העולם הראשונה עברה הסתדרות המורים דרך ארוכה. היא גדלה, התגבשה ורשמה לזכותה פעולות רבות וחשובות בשדה החינוך. ערב מלחמת העולם הראשונה התלכד סביבה היישוב החדש בארץ־ישראל במלחמת השפות'. בהנהגתו של מרכז המורים נחל היישוב ניצחון מכריע על חברת 'העזרה' היהודית־גרמנית, והובטה מקומה של השפה העברית כשפת הוראה יחידה בבתי הספר בארץ־ישראל. בעיני חבריה נרשם אז 'אחד הדפים היפים ביותר בספר תולדות הסתדרות המורים ושל היישוב העברי בא"י בכלל'.⁸

בעקבות הצהרת בלפור, כיבוש הארץ בידי הבריטים וגמר המלחמה, חלה התאורגנות והתעוררו תקוות גדולות ביישוב בארץ־ישראל לגאולה הקרבה והולכת. גם המורים והסתדרותם התאוששו, אולם עתה הם תוהים על מצבם, על מקומם ביישוב המתארגן ועל דרכם בעתיד. הם התאספו באספה 'על מנת לסמן לנו את הדברים העתידיים להבטיח להסתדרותנו את המקום הראוי לה בפרוצס זה של גאולת ישראל ושחרורו על אדמתו בימינו'.⁹

5. ראה כתבי יוסף עזריה, כרך ג', רמת גן תשי"ד, עמ' 38.

6. פרטיכל אספת המורים הכללית בא"י כימי י"ח, י"ט, כ"א וכ"ב אלול תר"פ יפו, תל־אביב [ללא תאריך], עמ' 41.

7. שם, עמ' 4.

8. עזריהו, עמ' 67.

9. דברי ראש מרכז המורים, י' יחיאלי, בפתיחת הוועידה של באי־כוח המורים בל' כסלו תר"פ ביפו, מכתב חוזר מאת מרכז הסתדרות המורים בא"י, א"ב, יפו ניסן—אייר תר"פ, עמ' 3. (ההדגשה שלי)

נראה כי הניצחון ב'מלחמת השפות' היווה נקודת מפנה¹⁰ בתולדותיה של הסתדרות המורים, והוא חולל שינויים מרחיקי לכת.¹¹ במאמר זה נבקש לנתח את גישותיהם של הסתדרות המורים, ההסתדרות הציונית והיישוב החדש בארץ-ישראל לשאלות הכרוכות במעמדה ותפקידיה של הסתדרות המורים, מחד גיסא, ושל ההסתדרות הציונית, מאידך גיסא, במערכות החינוך הלאומית בארץ-ישראל. כן ננסה לקבוע אילו כוחות השפיעו על המאבק שהתחולל ועל תוצאותיו, ואילו תמורות חלו במעמדה של הסתדרות המורים בתקופה הנידונה.

ב. הסתדרות המורים

בשעה שהסתדרות המורים נוסדה, מנה היישוב היהודי בארץ-ישראל כ-50,000 נפש. רוב האוכלוסייה היהודית הצטופפה בארבע הערים, ירושלים (29,000), צפת (6,700), טבריה (3,200), הברון (1,000). רובם בני היישוב הישן ומיעוטם משכילים ו'פורצי חומות'. כ-3,000 יהודים ישבו ביפו וכ-1,000 בחיפה ועוד 5,000—6,000 חיו במושבות.¹² היישוב הישן חינך את בניו במוסדות החינוך המסורתיים, בהדר, בתלמוד-תורה ובשיבה, והתנגד לכל שינוי וחידושה. החרם של הרבנים ושל בתי הדין בירושלים על בתי-הספר וגני-הילדים עדיין עמד בעינו, אך למעשה נחלשה השפעתו.¹³ רוב ילדי המושבות חלק קטן מילדי העיר התחנכו בגני-ילדים ובבתי-ספר מהסוג החדש, המודרני.

בקרוב היישוב החדש שררה אווירה של ייאוש, של הסתלקות מן הציונות ושל פריחת האוגנדיזם, והירידה מן הארץ היתה תופעה שכיחה.

בקץ תרס"ג עשה מנחם אוסישקין בארץ-ישראל בראש משלחת קטנה מטעם ועד 'חובבי ציון' באודסה. מטרתו היתה 'צירת עובדות בתחום הארגון, שיוכלו להוות משקל-נגד לאווירת המשבר והתבוסה בתנועה הציונית וביישוב. הוא שאף לחינוך היישוב החדש בארץ-ישראל ולאיהודו על-ידי חישול ארגונו הפנימי. בתמוז תרס"ג יצאה קריאתו לאספה כללית 'להניח את אבן הפינה של האורגניזציה המקפת העתידה שבה גורל יושבנו ועתידנו תלויים'. 'הכנסייה' המייסדת לארגון הכללי של היישוב

10. לפרשת 'מלחמת השפות' ראה מ' רינות, חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק, ירושלים תשל"ב, עמ' 184 ואילך.

11. בשינויים בסטאטוס החברתי של המורה עוסק מאמרו של י' בן דוד, 'הסטאטוס החברתי של המורה בישראל', מגמות, ח (1957), מס' 2 (אפריל). לדעתו של בן דוד נתערער סטאטוס המורה בתקופת המנדט. נראה לנו, שיש להקדים את התחלת ההתערערות לפני מלחמת העולם הראשונה ואחרי 'מלחמת השפות', ולקשרה עם התערערות מעמדה של הסתדרות המורים.

12. המספרים על גודל היישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופה זו הם בגדר אומדן והשערה. השוה ב' דינור (עורך), ספר תולדות ההגנה, כרך א, חלק שני, תל-אביב תשי"ז, עמ' 957.

13. ראה י' פרס 'לתולדות האסור על בתי הספר בירושלים', מאה שנים בירושלים, ירושלים 1964.

התקיימה בימים הראשונים של חודש אלול תרס"ג בזכרון יעקב.¹⁴ אולם בזה לא סגן. לדעת אוסישקין חייב לבוא בצד ההתיישבות והכיבוש הכלכלי של הארץ הכיבוש הרוחני והתרבותי. על כן גודעת לבית-הספר העברי חשיבות ממשלת ראשונה. מכאן נובע, לדעתו, הצורך בארגון של מורים. במקביל לקול הקורא ליישוב כולו פירסם אוסישקין קריאה למען ייסוד 'אגודת המורים'. לדעת אוסישקין נחוצה למורים

אורגניזציה תקיפה ומסודרת אשר תסדר את כל עניני החינוך והמתחנכים, ההוראה והמורים, לאמור: לקבוע פרוגרמות בעד בתי הספר [...] ליצור את ספרי הלימוד החסרים [...] לתת למורים את היכולת להפגיש יחד לעיתים מזומנות ולהשפיע זה על זה בכל עניני הפדגוגיה; לעשות את המורה העברי בלתי תלוי בדעת יחידים אלא משועבד רק לאורגניזציה כללית העומדת על עצמה.¹⁵

אספת היסוד של 'אגודת המורים' נפתחה אחרי נעילתה של 'הכנסייה הכללית', בה' באלול תרס"ג, והסתיימה במוצאי שבת, ז' באלול. הדיונים נסבו על בעיות של גן-הילדים, של בתי-הספר במושבות ובערים, של הכשרת מורים ושל ארגון האגודה. משני הארגונים שקמו אז בזכרון יעקב התקיים הארגון הכללי רק זמן מועט והתבטל מן העולם. לעומת זאת קיימת הסתדרות המורים מאז קיום רצוף.¹⁶

באותם הימים היה 'החינוך המודרני' בארץ-ישראל קטן בהיקפו. בחלקו הגדול היה בידי חברות פילאנטרופיות שמושבן היה באירופה, והשפה העברית כשפת הוראה בבתי-הספר נאבקה עדיין על זכותה ועל קיומה. מצב דברים זה השתקף בדיונים באספה הראשונה של אגודת המורים ובהחלטות שנחקבלו. ההחלטות הביעו משאלות ושאיופות לבתי-הספר עבריים, לתכניות לימודים, לספרי לימוד, להכשרת מורים נאותה, ועוד. נראה כי למרות הפער הגדול בין המצב בידה החינוך לבין השאיופות של המורים, היו המשתתפים באספה היסוד תודתי הרגשה שיוזמתו של אוסישקין עשויז להצמיח ארגון, שחשיבותו תעלה בהרבה על הנראה לעין. ש"ח ולקומיץ, שהיה מנהל בית-הספר ידוע בראש פינה, סיכם בדין וחשבון שלו את ההרגשה הכללית ששררה בזכרון יעקב בזה הלשון: 'רוצה אני לקוות, כי איך שיהיה גורל המסדר הכללי, הנה מסדר המורים יעמוד איתו, יחזק ויגדל גם בכמות וגם באיכות עד הגיעו לתעודה הגדולה שהוא צריך אליה — להיות לסגן הדרין לכל ענייני

14. הקריאה ל'כנסייה' בזכרון יעקב ונאומיו של אוסישקין שם ראה ספר אוסישקין, ירושלים תרצ"ד, עמ' 77 ואילך. והשווה י' גרינבוים, התנועה הציונית בהתפתחותה, ב, ירושלים [בלי תאריך], עמ' 79. וראה ש' שווארץ, אוסישקין באגרותיו, ירושלים תש"י, עמ' עו ואילך.

15. ספר אוסישקין, עמ' 79.

16. זאת לא היתה האגודה הראשונה מסוג זה בארץ-ישראל. בתרנ"ב יסד קומץ קטן של מורים את 'אספת המורים' שהתקיימה כארבע שנים (ראה ד' יודלוביץ, 'זכרונות ראשונים', היובל א, עמ' 150. דו"ח מפורט מאספה היסוד בזכרון יעקב, היובל א, עמ' 383 ואילך, ובהמורה. (לעיל, הערה 2).

החינוך העברי למען כל הפועות אחינו,¹⁷ אליעזר בן יהודה, שדיווח בעיתונו 'השקפה' על ייסוד הסתדרות המורים, כתב בין השאר, כי 'כוונתו של הא' אוסישקין היתה, לפי דעתו, ליצור לגו כעין זורת השכלת העם'.¹⁸

הורוע המבצעת של הסתדרות המורים היה 'מרכז המורים', שמושבו נקבע בירושלים. באספה הראשונה נבחרו כחבריו: דוד ילין (יושב-ראש) וישעיהו פרס מבית-ספר למל; מרדכי קרישבסקי (אזרחי) וחיים קלמי מבית-ספר 'כל ישראל חברים'; חנה לנדא, מנהלת בית-ספר אוולינה דה-רוטשילד ואליעזר בן יהודה. הרכב זה משקף את הכוונה להקיף באגודה החדשה מורים מכל בתי-הספר על בעלויותיהם השונות. אולם מטרה זו לא הושגה. בחירתה של חנה לנדא נעשתה שלא בנוכחותה והיא לא הסכימה להצטרף לאגודה; ואילו חברת 'כל ישראל חברים' לא הרשתה למוריה להשתייך לאגודה החדשה. למעשה ניהלו את הסתדרות המורים בראשית דרכה דוד ילין, מרדכי קרישבסקי, שעזב כעבור זמן קצר את 'כל ישראל חברים' ועבר לבית-הספר לבנות ביפו, וישעיהו פרס.¹⁹ פעילי המרכז התרכזו אז ליד חוג המורים בבית-ספר למל ובבית-המדרש למורים בירושלים.²⁰

התחלת העלייה השנייה (1904) הביאה עמה מורים חדשים לארץ-ישראל, ובחלקם התיישבו ביפו. שם חיזקו את בית-הספר לבנות של ועד חובבי ציון באודסה והקימו את הגימנסיה העברית. שם גם התארגן סניף פעיל וער של הסתדרות המורים, שלא השלים עם מה שהיה בעיניו מיעוט המעש של המרכז בירושלים, וגילה סימני התמרדות. במכתב לחברים מיום כ"ד בניסן תרס"ה הגיב דוד ילין על הטענות שנשמעו מיפו: 'ככלל עושים זכרונות הדברים של אספתכם את הרושם כאילו סניף יפו אומר להתכונן כאגודה נפרדת [...] והנה אנו מצדנו לא נתנגד כלל, כי ישונה מקום המרכז [...]'.²¹

אספת המורים השלישית התקיימה באלול תרס"ה בבניין בית-ספר למל בירושלים. באספה זו השתתפו כבר מורים מבין העולים החדשים, והברי הסניף ביפו השמיעו את ביקורתם על מיעוט המעש של המרכז היוצא. בגלל מלשינות לפני השלטונות התורכיים נאסרו כמה מבאי האספה, והיא לא השלימה את דיוניה כמתוכנן. אז הוחלט להעביר את מרכז המורים ליפו ונקבע, כי חבריו לא יהיו בתינים תורכיים.²² העילה להעברת המרכז ליפו היתה התערבות השלטונות התורכיים בירושלים והתקווה, כי ביפו לא יהיו השלטונות ערים ורגישים באותה מידה. אולם ההעברה בישרה שינוי בהרכב ההנהגה של הסתדרות המורים, שפירושו היה הוצאת המנהיגות מידי

17. המורה, עמ' 160. (ההדגשה שלי)

18. השקפה, י"ב אלול אתתל"ה (תרס"ג). זורת — משרד, מיניסטרוון.

19. ראה פרס, מאה שנים עמ' 128; ד' ילין, 'מראשית ימי היצירה', חיבל א, עמ' 142.

20. בית-המדרש למורים נפתח במאי 1904 ליד בית-ספר למל בידי 'חברת העזרה ליהודי גרמניה' (להלן — 'העזרה').

21. ארכיון הסתדרות המורים (להלן — אה"מ), פנקס העתקים א (תרס"ה—תרס"ו).

22. על המלשינות ועל שחרור האסירים ראה א' ילין 'אסירי מלכות', הד החינוך, ח' כסלו תשכ"ז; א' כהן-רייס, מזכרונות איש ירושלים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 228.

המורים בירושלים — שהיו ברובם מבני היישוב הישן, פורצי החומות, ומבני העלייה הראשונה — והעברתה למורים העולים ביפו. באספות המורים, שנערכו בתרס"ו ביפו ובתרס"ז בסג'רה, הורגשה ביתר שאת הרוח החדשה באגודה, ואז הסתיימה העברת ההנהגה הרוחנית והמעשית של הסתדרות המורים לידי אנשי העלייה השנייה. עם גבור העלייה השנייה גדל והתחזק מחגה המורים, וההנהגה החדשה בהסתדרות המורים ניגשה במרץ להגשמת מטרותיה. לאספת המורים בתרס"ז הוגשה 'הצעה של תכנית לימודים לבתי-הספר העממיים בארץ-ישראל, שנערכה בידי המורים א' קרישבסקי [אזרחי], י' יחיאל, י' אורקובסקי [עזריהו], כפי החלטת האספה הכללית של "אגודת המורים בא"י" בשנת תרס"ו. התכנית היתה מושתתת על בית-ספר עממי בן שמונה שנות לימוד, דבר שהיה רחוק מן המציאות הארץ-ישראלית באותם הימים. ואמנם, מעיני מחברי התכנית לא נעלם הפער בין המציאות לשאיפותיהם. במבוא להצעת התכנית נאמר:

בתי-הספר בא"י נמצאים עוד במצב ההתהוות: הולכים הם ומתפתחים ומשתנים מזמן לזמן, וכמעט שאין אף אחד בהם שיש לו כבר צורה קבועה פחות או יותר ולכן לא ראו מסדרי הפרוגרמה הזאת חובה לעצמם להתחשב עם המצב הנוכחי של בה"ס ההולך ומתחלף אלא שמו לנגד עיניהם, בגשתם לסידור פרוגרמה זו, אותו טיפוס של בה"ס, שלפי דעתם הם הוא צריך ויכול להיות הטיפוס הנורמלי של בה"ס עממי בארצנו ושאליו צריכים אנו להגיע בעתיד הקרוב.²³

באותה אספה אף לא נתקבלה החלטה המחייבת הנהגת תכנית זו, שהרי גם אילו נתקבלה, היתה החלטה כזאת חסרת משמעות לנוכח אי-יכולתה של הסתדרות המורים לכפות אותה על בעלי בתי-הספר.

מכאן ואילך עשה מרכז המורים למען העמקת החינוך העברי, הוא עודד חיבור ספרי לימוד עבריים והוצאתם לאור, דאג לירחון לנוער והוציא כחבר-עת לענייני חינוך. הוא קבע כללים להסמכת מורים, אירגן שיעורי השתלמות למורים בקיץ, ועוד.

לכאורה הלכה הסתדרות המורים והתחזקה, אך יש לשאול האם היתה הסתדרות כבר אז אותו המוסד המרכזי לענייני חינוך, כעין 'זרחת החינוך', עליו חלמו המייסדים. יוסף עזריהו, בתביטו לאחור במאמרו 'התפרסם בתרפ"ט, מעריך מאוד את כוחו של מרכז המורים בימי העלייה השנייה: '[...] ובכוח הארגון והרצון המשותף של חבריה העניקה [הסתדרות המורים] למוסד הרפרזנטטיבי שלה, ל"מרכז", תוקף של סמכות מוכרת מאת כל העובדים על ידה החינוך בארץ. על ידי כך נעשה הוא מעין מוסד עליון להנהלת החינוך, מבלי שהיתה לו שליטה כל שהיא על המוסדות עצמם באופן ישיר.²⁴ אולם יש לזכור שיעוריהו היה מעורב מעורבות אישית בכל

23. הצעת התכנית — בשיכפול. עיקרי התכנית ראה י' עזריהו, 'החינוך העברי בארץ-ישראל', היובל א, וכן עזריהו (לעיל, הערה 5).

24. עזריהו, עמ' 72.

הנעשה בתקופה הזאת, ובשנים תרס"ח—תרע"א אף היה יושב־ראש מרכז המורים. דומה, שעזריהו הטיל הערכת מצב, שהיתה נכונה לגבי תקופה מאוחרת יותר, ימי 'מלחמת השפות', לתקופה שקדמה לה. בשנים שבהן מדובר, היה מרכז המורים עדיין רחוק מהגשמת שאיפותיו למעמד של סמכות עליונה בחינוך בארץ־ישראל.

מרכז המורים ראה את המכשול הגדול ביותר בדרכו להגשמת תכניותיו בזה, שבעלי בתי־הספר — להוציא ועד חובבי־ציון באודסה — לא קיבלו את מרותו ולא התחשבו בו בדברים המרכזיים, כגון פתיחת בתי־הספר, קביעת תכנית לימודים, קבלת מורים והפיקוח עליהם. סמוך למלחמת העולם הראשונה התחלקו התלמידים שלמדו בארץ־ישראל במוסדות חינוך 'מודרניים' בין הבעלויות כלהלן: ²⁵

במוסדות 'חברת העזרה ליהודי גרמניה'	2,624 תלמיד (44.5%)
במוסדות 'חברת כל ישראל הברים'	2,071 תלמיד (35.1%)
במוסדות אחרים	1,200 תלמיד (20.4%)

על כן ביקש מרכז המורים לעשות למען שינוי היחסים בין החברות הפילאנטריות פיות לבינו ולהניען להתייעץ עמו במעשיהן בחינוך בארץ־ישראל. הפנייה הראשונה היתה אל 'העזרה'. ההודמנות לכך ניתנה בסוף 1907, כאשר ביקר בארץ־ישראל ד"ר פאול נתן, מוזכר הכבוד של התברה והאישי המרכזי בה. או התייעבה לפניו משלחת מנובדת ממרכז המורים ('אזרקובסקי, ד"ר ב' טורוב ופ' אורבך), וחכריה 'בארן לפני ד"ר נתן את שאיפת הסתדרות המורים לאחד את ההיגוך בא"י, שלא יהא כל בית־ספר עוד לפני עצמו, לדעתם הצוי שהחברות הפועלות בחינוך בארץ־ישראל יתאחדו, ועוד: הם הציעו 'העזרה' חכיר במרכז המורים ותשאל בדעתו בכואה לעשות איזה דבר בחינוך בארץ, דוגמת ועד חובבי ציון באודסה. פאול נתן דחה את הצעת מרכז המורים באמרו, כי לחברתו יש בארץ־ישראל הנהלה משלה, ואין כוונה לפגוע בה. תברי המשלחת דיווחו לחבריהם על הפגישת, וסברו כי הסיבה לשלונם היתה ברפיון הכוח של הסתדרות המורים ומיעוט פעולתה. כי אם לא כן, 'הוא [פ' נתן] צריך היה להכיר, שיש אצלנו הסתדרות של מורים נשמעים לאורגניזציה מוצקה וחזקה, בעלת כוח והשפעה עד שלמורשי הסתדרות זו יתיה תכרות לגה ל את כל ענייני החינוך, שלא תמוטלנה אצלנו כמה רשויות והינוכנו יהיה מבריא את העם. ובזה לא הכיר'. ²⁶

נסיון דומה עם חברת 'כל ישראל הברים' לא עלה יפה יותר. ב־1908 ביקרה בארץ ועדה מטעם המרכז בפאריס לשם בדיקת מצב בתי־הספר של החברה, גם אליה פנה מרכז המורים והציג את דרישותיו: הנהגת השפה העברית בתור שפת לימודים והזמנת מורים מתאימים לכך; קבלת תכנית לימודים משותפת לכל בתי־הספר בארץ. תביעות אלה הרחיקו לכה פחות מאלה שהוצגו לפני 'העזרה'; חברת 'כל ישראל הברים' הצרפתית היתה אמנם ותיקה בחינוך בארץ־ישראל מ'העזרה' הגרמנית, אך רחוקה יותר מהמחנה העברי ומהיישוב החדש. נראה שמשום כך לא

25. על פי 'בן דוד, אנציקלופדיה חינוכית, ד, ירושלים תשכ"ד, עמ' 709.

26. מכתב חוזר מאת מרכז אגודת המורים בא"י, ד' טבת תרס"ח. (ההדגשה שלי)

רצתה משלחת מרכז המורים לתבוע יותר מדי ולא ביקשה שהחברת 'כל ישראל חברים' תתחייב לשאול בעצתו וכיוצא באלה. בתשובה לפנייה זו השיבה הוועדה, כי תביא את המשאלות לפני המרכז בפאריס. על הבקשה שיורשה למורים בבתי-הספר של חברת 'כל ישראל חברים' להצטרף להסתדרות המורים, אם ירצו בכך, נאמר למשלחת, כי זה בוגד את תקנות החברה.²⁷ התשובות השליליות של שתי החברות הגדולות הבליטו את הפער בין שאיפותיו של מרכז המורים לנהל את ענייני החינוך בארץ-ישראל לבין מעמדו למעשה.

במקביל לנסיגותיו להשיג השפעה על בתי-הספר בדרך הישירה של משא ומתן ושכנוע, ניסה מרכז המורים להטיל את מרותו על בתי-הספר מבפנים, באמצעות המורים. כך, למשל, הטיל המרכז על חבריו לערוך ביקורים בבתי-הספר שונים, כדי 'להתייעץ עם המורים ועם חברי הוועדים המפקחים ולהעיר על הצדדים החיוביים והשליליים שבמצב החינוך וההוראה בבית-הספר המבוקר'.²⁸ בביקורים אלה היה משום חיזוק הקשרים בין המורים ובתי-הספר לבין מרכז המורים, ובעיקר היו ביטוי לרצון להטיל מרות על בתי-הספר כתוקף סמכותם המוסרית והפדגוגית של המבקרים, אפילו לא היתה להם שום סמכות פורמאלית. אין ספק, כי פרסום דין וחשבון בכתב-העת של הסתדרות המורים על ביקור כזה היה בעל משקל והשפעה. דוגמה לכך יכול לשמש הדין וחשבון שפרסם מרכז המורים ב'מכתב חוזר' שלו (ניסן-אייר תרס"ח) על ביקור של כמה מתבריו בבתי-הספר בירושלים, ובו ביקורת קשה על הנעשה בבתי-הספר של 'העזרה' שם.

מבין שתי החברות הפילטרופיות הגדולות, 'העזרה' וחברת 'כל ישראל חברים', היתה 'העזרה' הפעילה יותר בשאיפתה להרחבת פעולתה בארץ-ישראל. זאת ועוד: 'העזרה' עשתה רבות למען הפצת השפה העברית, ניהלה את מוסדותיה לפי תורת הפדגוגיה המודרנית והיתה מקובלת על חלק גדול מן היישוב החדש. מבחינה פרנסית היא לא היתה מוסדותיה של 'העזרה' קרובים יותר ודומים יותר לדמותו של בית-הספר העברי-לאומי, ואילו מבחינה אידאולוגית היתה 'העזרה' רחוקה מהרעיון הלאומי. נראה כי משום כך ראה מרכז המורים דווקא ב'העזרה' — הרבה יותר מאשר בחברת 'כל ישראל חברים' — סכנה למערכת החינוך לאומית ומתחרה ומכשול לשאיפותיו להיות המוסד המרכזי לניהול ענייני החינוך בארץ-ישראל.²⁹ יש להוסיף, כי רבים מבין המורים במוסדות 'העזרה' היו 'עבריים-לאומיים' לפי השקפתם והיו חברים בהסתדרות המורים. לא כן היה המצב בבתי-הספר של חברת 'כל ישראל חברים'.

משלא התקדם כיבוש 'העזרה' מבחוק, החליטה הסתדרות המורים לכבוש את המצודה מבית, בעזרת חבריה המורים. ביטוי פורמאלי למהלך זה ניתן באספת המורים הכללית שנתכנסה באב תרע"ג ביפו. אחרי ויכוח סוער, בו הגנו כמה ממורי

27. שם, תשרי-כסלו תרס"ט.

28. שם, ניסן-אייר תרס"ח.

29. לשאלה זו ועל פעולתה של 'העזרה' בארץ-ישראל בכלל ראה ריגות, חברת העזרה (לעיל הערה 10).

'העזרה' על התבררה ועל בתי-ספרה, נתקבלה ההחלטה הבאה: 'האספה הכללית מחליטה, כי יסודות החינוך הלאומי דורשים, שכל הלימודים בביה"ס בא"י נלמדים בעברית, ולכן מחייבת האספה את חברי הסתדרותנו להלחם בכל תוקף נגד לימוד המדעים בשפה זרה'. החלטה מפורשת כזאת, המחייבת להילחם 'בכל תוקף', לא הוצעה ולא נתקבלה עד אז בשום אספת מורים.³⁰ כעבור שש-עשרה שנים הסביר "עזריהו את הרקע להחלטה זו:

הסיכויים לנצחון המוחלט של החינוך העברי היו איפוא כאן מרובים יותר, ועל כן נטתה הסתדרות המורים את ידה בעיקר על המוסדות האלה [של 'העזרה']. על-ידי ביקורת בע"פ ובכתב, על-ידי תעמולה ויצירת דעת קהל השתדלה זו להשפיע מבחוץ על ההנהלה המקומית ועל זו שבח"ל והמורים העבריים שבמוסדות אלה נעשו צינורות להשפעה מבפנים.³¹
מכאן לא היה אלא כששע עד למלחמה גלויה של מרכז המורים למען החינוך העברי בארץ-ישראל ולמען השליטה עליו. מלחמה זו פרצה בסוף 1913, היא 'מלחמת השפות', כפי שנראה להלן.

נבדוק עתה מה היתה השקפת ההסתדרות הציונית ומנהיגיה בשאלת ארגון החינוך בארץ-ישראל בשנים 1903—1913, עד ל'מלחמת השפות'.

ג. התנועה הציונית

ראינו לעיל, כי בתרס"ג היה מ' אוסישקין, שפעל בינם ועד חובבי ציון באודסה, מחשובי היוזמים והעושים למען הקמת הסתדרות המורים. לפי תפישתו היתה 'אגודת המורים' אמורה להיות קשורה עם ההסתדרות היישובית הכללית, שנוסדה ימים אחדים לפנייה. בין ההחלטות שנתקבלו באספת היסוד של הסתדרות המורים היתה ההחלטה: 'האורגניזציה של המורים משתדלת, כי הכנסייה הגדולה תסכים להסתדרותם ותעזור להם להוציא לאור את כל החלטותיהם'. לפי תפישתו של אוסישקין היתה הסתדרות המורים צריכה לטפל בעניינים הפדגוגיים של מערכת החינוך בתוקף הסמכות שיעניק לה הארגון הכללי של היישוב.³² במאמר מקיף על החינוך בארץ-ישראל, שכתב בעקבות אותו ביקור בארץ, שרטט אוסישקין קווים לארגון החינוך בארץ-ישראל בעתיד: בראש החינוך יעמוד ועד של שלושה, באי-הכוח של שלושת השותפים העיקריים: (1) הורי התלמידים היושבים בארץ-ישראל; (2) המורים; (3) האגודות והחברות באירופה הממנות את בתי-הספר. ואוסישקין מוסיף:

לידי ועד ראשי זה, שחבריו צריכים להיות בקיאים בצרכי הארץ ומוחוזקים פדגוגים מנוסים ואדמיניסטרטורים מובהקים, נמסרת ההשגחה העליונה והשלטון על כל בתי-הספר בין שבכפר ובין שבעיר. הועד הוא הקובע את

30. ראה פרוטוקול האספה ביפו באב תרע"ג, מכתב חוזר א, החינוך, ד (תרע"ד).

31. עזריהו, עמ' 50.

32. ראה דו"ח מאספת היסוד, היובל א, עמ' 396, 391.

התכניות והשיטות, מזמין מורים, עורך מזמן לזמן בחינות התלמידים והתלמידי-דוח ומוסר דין-וחשבון לשולחיו.³³

לדברי אוסישקין לא היתה תוצאה מעשית. הארגון היישובי שהקים לא התווק מעמד ונעלם מן העולם, הסתדרות המורים היתה בראשית דרכה וחלשה, וההסתדרות הציונית לא פעלה בתחום החינוך בארץ-ישראל. אולם נציין כבר עכשיו, כי בשעה ששאלת ארגון החינוך נעשתה אקטואלית, נשאר אוסישקין נאמן להשקפתו.

שאלת החינוך בארץ-ישראל נדונה בקונגרס הציוני השמיני, בהג (אוגוסט 1907). בקונגרס זה נכללה בסדר היום 'שאלת העבודה המעשית', ובמסגרת זאת הרצה הד"ר שמריהו לזין על החינוך הלאומי בארץ-ישראל. הוא הוקיע את מיעוט המעש של ההסתדרות הציונית בתחום זה וציין — בין השאר — כי מה שחסר שם היא 'מערכת אחידה'. לדעתו, מרכז המורים הוא גוף חלש מדי ואין בו הכוח להקמת הארגון הדרוש, ומלבד זאת אף רצוי שארגון כזה יוקם בידי איש העומד מחוץ למתנת המורים.³⁴ אולם שמריהו לזין לא הציע הצעה אופראטיבית ולדבריו לא היתה משמעות מעשית. באותו קונגרס הוחלט על הקמת 'מחלקה ארצישראלית' במשרד הציוני המרכזי, ובמסגרתה עמד לקום 'המשרד הארצישראלי' ביפו. הד"ר ארתור רופין, שנקרא לעמוד בראש המשרד הזה, הגיש לוועד הפועל הציוני המצומצם הצעה בדבר תחומי הפעולה של המשרד ומבנהו. רופין סבר, כי במרוצת הזמן ישיג המשרד מעמד של 'עצמאות ממשלתית רשמית' וממנו יתפתחו המוסדות המרכזיים החנוציים למדינה יהודית מתפתחת, וביניהם שלטונות חינוך מרכזיים, ועוד.³⁵ נראה, כי לרופין היתה תפישה 'טרומ-ממשלתית' ועליה ביקש להשתית את מבנה משרדו. לפי השקפתו, החינוך הוא פעולה מממשלתית ומקומו במשרד הארצישראלי של. אולם ביטלב זה לא היתה לשאלה זאת משמעות מעשית ודבר לא הוחלט בנושא זה.

הקונגרס הציוני העשירי, בבאזל (אוגוסט 1911) הטיל על הוועד הפועל הציוני המצומצם לארגן ולרכז את עבודת התרבות בארץ-ישראל.³⁶ אך לא היתה התקדמות של ממש בתחום זה.

רופין נשאר נאמן לתפישתו ותבע הקמת 'לשכה מרכזית לענייני חינוך בארץ-ישראל' במשרד הארצישראלי. במכתב אל הוועד הפועל הציוני (1.1.1912), הדן בשאלת השתתפות התנועה הציונית במימון הסמינר למורות על שם לוינסקי ביפו, הרהיב רופין את היריעה. בשנים האחרונות, כתב, הלכה וגדלה היזמה הציונית בחינוך

33. 'בית הספר בארץ ישראל', ספר אוסישקין, ירושלים תרצ"ד, עמ' 176.

34. *Stenographisches Protokoll [...] des VIII. Zionisten-Kongresses, Köln 1907, pp. 222 f.*

35. 'Aus dem Palästina-Amt sollen sich die für ein sich entwickelndes jüdisches Staatswesen notwendigen Centralbehörden allmählich herausbilden: Centrale Schulbehörden, Centralverwaltung für Volksdomänen und -- Ländereien, gerichtliche Instanz [...]'

(Z 2/631. (להלן אצ"מ).

36. *Stenographisches Protokoll [...] des X. Zionisten-Kongresses, Berlin und Leipzig 1911, p. 363*

בארץ-ישראל, ולפי החלטות הקונגרס הציוני עוד תוסיף ותגדל, וחלקה של ההסתדרות הציונית אינו ידוע בציבור. יש מוסדות חינוך בארץ, כמו הגימנסיה העברית, הנגנים מכספי הציונים, אך כמעט אין קשר פורמאלי ביניהם לבין ההסתדרות הציונית. רופין גרס שיש לתת להסתדרות הציונית השפעה ישירה על מפעל החינוך בארץ-ישראל. לדעתו, רצוי שהוועד הפועל הציוני יתקשר עם ועד חובבי ציון באודסה, ובשיתוף עם מרכז המורים יוקם מוסד שיפעל נגד המגמות הבדלניות של מוסדות החינוך. כצעד ראשון חייב הוועד הפועל הציוני לדאוג לכך, שהתרומות הנאספות מציונים למען מוסדות חינוך בארץ-ישראל יעברו דרך הוועד הפועל.³⁷ תוכן המכתב הזה של רופין נדון בישיבת הוועד הפועל הציוני ב-14.1.1912, והוחלט לפנות קודם-כל לוועד חובבי ציון באודסה ולאחר מכן להציע הצעות אופראטיביות.³⁸ גורלה של פנייה זו אינו ידוע. על כל פנים, תוצאות מעשיות לא היו לה.

רופין חזר והעלה את תכניתו להקמת לשכה מרכזית לחינוך ליד המשרד הארצי-ש-ראלי, במכתב ששיגר לוועד הפועל הציוני ב-30.5.1913.³⁹ רופין הודיע על כוונתו לכלול בדיון וחשבון שלו לקונגרס הציוני הי"א דרישה ליצירת משרד לענייני חינוך ותרבות. לדעתו זהו צעד הכרחי, אם רוצים ליצור בסיס נאות לפרויקטים מרחיקי לכת, כמו התכנית לייסוד אוניברסיטה, שנדונה בזמן ההוא. רופין הדגיש כי אין בארץ-ישראל מוסד בעל כוח הכרעה במערכת החינוך. מרכז המורים השתדל אמנם להשליט סדר, אבל הוא חסר אמצעים וסמכות. בר-סמכא, כמו למשל אחד העם, יכול היה לפתח פעילות רחבה אם יקבל על עצמו את המשימה. על כל פנים, ממשיך רופין, חייבת יצירת משרד לענייני חינוך להקדים את ייסוד האוניברסיטה. בהרצאתו בקונגרס הציוני הי"א בווינה (ספטמבר 1913) הסביר רופין בפומבי את השקפתו וחזר על תביעתו.⁴⁰

בקונגרס זה פתח מ' אוסישקין את הדיון בבעיות חינוך ותרבות. הוא הציע הצעות התלטה המחייבות את ההסתדרות הציונית לעבודה בתחום התרבות בארץ-ישראל, לעידוד השפה העברית והספריה הלאומית. אולם כאשר הגיע לתחום הצעתו של רופין, הקמת מוסד מרכזי לענייני חינוך, הציע את הצעת ההחלטה הבאה: 'הקונגרס בדעה, כי הסתדרות המורים, הפועלת בתחום התרבות בארץ-ישראל זה עשר שנים, היא הארגון המתאים לשמור על האינטרסים של החינוך הלאומי בארץ. על כן רואה הקונגרס מחובתה של ההסתדרות הציונית לתרום להתפתחות הארגון הזה מבחינה מוסרית וחומרית, ואמנם הוחלט על הקצבת כספים להמיכה בפעולותיה של הסתדרות המורים, ואלו הצעתו של רופין בדבר הקמת מוסד מרכזי, לא אושרה.'⁴¹

37. אצ"מ, Z3/1447.

38. אצ"מ, Z3/354.

39. אצ"מ, Z3/1449.

40. *Stenographisches Protokoll [...] des XI. Zionisten-Kongresses, Berlin 1914*, p. 215 und Leipzig 1914.

41. שם, עמ' 297.

מדוע נדחתה הצעתו של רופין? נראה כי בוועד הפועל הציוני היו גוני השקפות בנושא זה ולא הורגשה שום דחיפות להכריע, ומה גם שמרכז המורים התנגד להצעת רופין.

הצעתו של רופין מן ה־30 במאי 1913 היתה ידועה במרכז המורים. יוסף לוריא, ראש מרכז המורים ביפו, פנה בנושא זה אל ידידו שמריהו לוי, שהיה אז חבר בוועד הפועל הציוני המצומצם, ויתכן מאוד שגם ביקש ממנו למנוע קבלת הצעתו של רופין. בתשובתו ללוריא (חיפה, 20.6.1913) כתב לוי: 'עם הד"ר רופין דיברתי באריכות ע"ד המשרד המיוחד לענייני תרבות [...] אי אפשר להתנגד להצעתו של רופין מטעם שלך. אבל מקווה אני להיות בעוד שבועות אחדים ביפו ונדון בשאלה

42, 43

בקונגרס השמיני (1907) הציע שמריהו לוי להקים מוסד מרכזי לענייני חינוך בארץ-ישראל — בדומה להצעת רופין — שבראשו תעמוד אישיות ש מחוץ למרכז המורים.⁴² לכאורה תמוה הדבר, שלוריא פנה דווקא אליו, אולם יש לזכור שבשנים 1912—1913 שהה שמריהו לוי תקופות ארוכות בארץ-ישראל בשליחות הוועד המנהל של 'הטכניקום'. בתקופה זו התקרבו לוי הציבור בארץ ולציבור המורים, התעניין בעבודתם, הרצה לפנייהם בשיעורי השתלמות, והמליץ לפני הוועד הפועל הציוני על עידוד מרכז המורים בפעולותיו ועל הקצבת סכומי כסף נאותים למטרה זו. יש להוסיף, כי הד"ר לוריא היה ידידו האישי הקרוב של שמריהו לוי.⁴³ נראה, כי עכשו נטה לוי לדעה, שהתפקיד של הקמת מוסד מרכזי לענייני חינוך בארץ-ישראל ושל ניהולו, מן הראוי שיהיה בידי הסתדרות המורים. בישיבת הוועד הפועל הציוני בספטמבר 1912, אחרי שובו מארץ-ישראל, אמר ברורות, כי על ההסתדרות הציונית לסייע בפיתוח פעולות מרכז המורים, וכי אז יהיה בכוחו של המרכז לקבל תחת ניהולו את בתי-הספר הפרטיים בארץ-ישראל.⁴⁴ מאוחר יותר, ב־8.4.1914, ניסח שמריהו לוי את עמדתו בשאלה זו, במכתב ששיגר מברלין אל מאיר דיזנגוף בתל-אביב: 'הלא זאת היא דעתי מאז בהתאמצי לתת למרכז המורים צורה של תנהלה מרכזית וראשית, שתקיף את כל צרכיו ודרישותיו של מקצוע החינוך [...].'⁴⁵

אפשר להניח שבימי הקונגרס הציוני הי"א פעל לוי — בעצה אחת עם מרכז המורים — נגד קבלת הצעת רופין. הדים מהדעות שנווהו בקרב המנהיגות הציונית נשמעו בישיבת מרכז המורים שהתקיימה ב"א תשרי תרע"ד (12.10.1913). הד"ר

42. אגרות שמריהו לוי, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 232.

43. ראה לעיל, הערה 34.

44. ראה מכתביו אל לוריא ביולי 1912, אגרות שמריהו לוי, עמ' 188—189, וראה מכתבו אל הוועד הפועל הציוני המצומצם מיום 15.4.1913 (שם, עמ' 168) ומיום 4.7.1913 (שם, עמ' 245), וכן החלטות הוועד הפועל הציוני המצומצם בימים 22—23.5.1913, 20.6.1913 (אצ"מ 355, Z3/354).

45. *Die Welt*, 25.9.1912.

46. אגרות שמריהו לוי, עמ' 291.

מוסגנון, ממנהלי הגימנסיה העברית ביפו וחבר מרכז המורים, השתתף בקונגרס ודיווח להבריו במרכז על שיהותיו עם חברי הוועד הפועל הציוני המצומצם: הד"ר רופין הציע אמנם לוועד הפועל לפתוח בא"י לשכח מיוהדת לעניני החינוך והתרבות ולהעמיד בראשה אדם מומחה, אך אנוכי התנגדתי לדבר הזה והראיתי על המרכז בתור מוסד שכזה המתקיים מכבר ואשר יכול היה לעבוד במקצוע זה בהיות לו האמצעים הדרושים. לפי שעה דחו הצעת רופין והחליטו למסור לרשות המרכז למשך שתי השנים הקרובות סכום של ששת אלפים פר[אנקים] להחזקת אינסטרקטור כזה שהזכרתי, אך בתנאי שהמרכז יבוא עמם בקשר תמידי ויענה להם על כל השאלות שיציעו לפניו בעניני החינוך והתרבות בא"י [...] בכלל אוכל להגיד לכם שההבטחה האמורות תקיימנה. הוועד הפועל רוצה לעשות תעמולה להסתדרות הציונית ע"י עבודה תרבותית בא"י.⁴⁷

ד. המאבק

היחסים והקשרים בין ההסתדרות הציונית והסתדרות המורים קיבלו מפנה חד בעקבות 'מלחמת השפות'. ראינו לעיל כיצד גברה המתיתות בין מרכז המורים והעזרה. העילה למלחמה גלויה נגד 'העזרה' ניתנה למרכז המורים בגין המאבק על שפת ההוראה ב'טכניקום', שעמד להיפתח בהיפס באפריל 1914, ובבית-הספר הריאלי שליידו. מבחינה רשמית היה 'הטכניקום' בבעלות 'המכון היהודי לחינוך טכני בא"י', אך למעשה כלכלה 'העזרה' את ענייניו. בישיבה הגורלית של הקוראטוריון של 'הטכניקום' ביום 26.10.1913 בברלין החלט שלא לקבוע שפת הוראה רשמית, ולהקציב לעברית את המקום ההולם את האופי היהודי של המוסד. כן החלט שילמדו בו ערבית, תורכית, אנגלית וצרפתית, ובמקצועות הטבע והטכניקה תהא שפת ההוראה גרמנית. לדעת המהנה הציוני, קיפתה התחלטה את השפה העברית, ומרכז המורים ראה בה 'קריאה למלחמה על תחיית שפתנו וחופש התפתחותנו בא"י, והתכונן למאבק נגדה.⁴⁸

המאבק של הסתדרות המורים נגד 'העזרה' שתחילתו ב'טכניקום', התפתח בצורה שונה מן הצפוי. מרכז המורים התכנס בי"א בחשון תרע"ד (11.11.1913) לדיון על 'הכרזת המלחמה' בענין 'הטכניקום' ובית-הספר הריאלי שליידו. אולם 'במשך הישיבה הוברר לנו' — נאמר בדיון והשבון של מרכז המורים — 'כי בין תלמידי הסמינר ובית-הספר למסחר [של 'העזרה'] בירושלים גדולה מאוד התסיסה נגד הנהלת 'העזרה' בכלל ונגד החלטת הקוראטוריון בפרט, כי ארבעים תלמיד קיבלו

47. מובאות מיישיבות מרכז המורים כאן ולהלן — מתוך פנקס הפרוטוקולים של ישיבות המרכז תרע"ג—תרע"ד (אה"מ).

48. כך במכתב של ד"ר י. לוריא, ראש מרכז המורים, אל אחד העם, י' צ'לנוב והד"ר שמריהו לויין לרגל התפטרותם, במחאה, מהקוראטוריון של 'הטכניקום', 'מכתב חזור' א, החינוך, ד (תרע"ד). עמ' ל. לפרשת 'מלחמת השפות' ראה רינות, חברת העזרה (לעיל, הערה 10), פרק טו, והביבליוגראפיה שם.

עליהם בשבועה לעזוב את בה"ס ההם, אם לא ימלאו את דרישותיהם.⁴⁹ בדיון וחשבונו זה לא נאמר, כי ישיבת מרכז המורים התכנסה בעצם כדי לדון בעניין 'הטכניקום' בלבד. יוסף אהרונוביץ, עורך 'הפועל הצעיר', שעמד בקשרים אמיצים עם תלמידי הסמינר, בא לישיבה במפתיע והביא את דבר ההחלטה של תלמידי הסמינר ובקשתם ממרכז המורים לתמיכה במאבקם. אחרי דיון בנושא זה החליט המרכז החלטה והירה מאוד, שלא נתן לה פומבי: 'אם יצאו התלמידים מהסמינר בירושלים, מבטיח להם המרכז עזרה מוסרית וגם חומרית ומודיע להם [באמצעות אהרונוביץ] את הפרטים מה שהמרכז חושב לעשות'.

מיד לאחר הדיון בפנייתם של תלמידי הסמינר פנתה הישיבה לדיון בשאלת 'הטכניקום'. בנושא זה היו ההחלטות מוכנות מראש. יושב-ראש המרכז, ד"ר יוסף לוריא, הודיע, כי 'ע"ד עצם המלחמה שעלינו לאסור אין כאן שום שאלה. צריך רק לדון ע"ד האמצעים'. 'הטכניקום' עמד לפני הנוכח, ומרכז המורים החליט על אמצעים שנועדו למנוע את פתיחתו:

מכרזים בויקוט על ביה"ס התיכוני והטכניקום ומשתמשים בכל האמצעים האפשריים, כדי למנוע כניסת תלמידים יהודים לבתה"ס הנ"ל; מכרזים בויקוט על המורים והפקידים שלא יתרכזו לעזוב את משרותיהם במוסדות הנ"ל ומהירים גם את האחרים מקבל שם משרות, כל זמן שלא תמלאנה דרישותינו ביחס לשפת הלימוד בבה"ס ההם.⁵⁰

נראה, שבמחויבתה של הסתדרות המורים היתה ההחלטה הראשונה מבין ההחלטות שקיבל המרכז, החשובה ביותר. המרכז קיבל עליו את סידור והנהלת המלחמה בטכניקום ובביה"ס התיכוני העומדים להפתח בחיפה וקורא לעזרה את כל הכוחות הפועלים, המוסדות וההסתדרויות שבארץ, לשם המלחמה הזאת. ההחלטה של מרכז המורים להעמיד את עצמו בראש המלחמה היתה החלטה מכרעת למימוש 'איפותיו, כפי שנראה להלן. יש לזכור, כי למאבק על 'הטכניקום' היתה רק מטרה מצומצמת וקרובה: מחאה נגד החלטות הקוראטוריון ומניעת פתיחתו של 'הטכניקום' או פתיחתו לפי התנאים שהסתדרות המורים תקבע. יומתם של תלמידי הסמינר של 'העזרה' בירושלים ובהלכם המפתיע נתנו דחיפה להרחבת המלחמה של מרכז המורים ולהצבת מטרות חדשות.

המאבק של תלמידי הסמינר נגד הנהלתו על הרחבת חלקה של השפה העברית במוסדם ועל אופיו הלאומי לא היה חדש. הוא נמשך בעצמה משתנה מאז תרס"ח. בקיץ תרע"ג, לקראת פתיחת שנת הלימודים תרע"ד, תכננו התלמידים 'מתקפה' חדשה. בשלב זה לא היה קשר בין מאבקם של תלמידי הסמינר לבין פרשת 'הטכניקום', אף כי גם תלמידי הסמינר היו בין המוחים נגד החלטות הקוראטוריון. הקשר בין שני המאבקים נוצר כשנדונו שתי השאלות, זו בצד זו, באותה ישיבה של מרכז

49. מכתב חוזר א, התינוך, א, (תרע"ד), עמ' לא.

50. החלטות ישיבת מרכז המורים בי"א חשון — על פי פנקס הפרוטוקולים כנ"ל. נוסח דומה, אך מתוקן, התפרסם ב'מכתב חוזר', שם.

המורים, וחבריו ראו כי לא ניתן להפריד ביניהן. זאת ועוד: הם הבחינו, שאי-אפשר יהיה להילחם על האופי העברי של בית-הספר 'הבינוני' שליד 'הטכניקום' ושל 'הטכניקום' עצמו מבלי לכלול במאבקם את כל מוסדות 'העזרה', בהם לא היתה העברית שפת ההוראה היהידי, ובראש וראשונה את הסמינר.⁵¹ אותה שעה לא היה ברור לחברי מרכז המורים באיזו מידה יעמדו תלמידי הסמינר בתחלטיהם. האומנם יכריזו שביתה? ואם יכריזו — היעמדו בה? ואם ייווצר הצורך לפתוח מוסדות חדשים במקום בית-הספר 'הבינוני' בחיפה ובמקום הסמינר בירושלים, מגני יבואו הכספים הדרושים? ברם, כולם הרגישו שהמלחמה תתפשט מ'הטכניקום' ותהיה למלחמה כללית נגד 'העזרה'. יחד עם זאת לא שיערו עדיין מה יהיה קצב ההסלמה. בהשקיפו לאחור סיכם הד"ר יוסף לוריא, במכתב אל "ל מגנס מיום ל' בכסלו תרע"ד (29.12.1913) את הרגשת חברי המרכז בעת שהחליטו להעמיד עצמם בראש המלחמה:

גם המרכז בעצמו בהחלטותיו הראשונות לא הפץ להטות את פני המלחמה נגד בתי-הספר של חברת 'עזרה' והחליט להלחם אך ורק בקורטוריום שהשליט את השפה הגרמנית במוסדותיו בחיפה. אמנם היינו בטוחים שהמלחמה תתפשט נגד בתי-הספר של 'עזרה' בכלל, מפני שהיה ברור, שאי אפשר להלחם בעד השלטת השפה העברית במוסדות בחיפה, בעוד שהיא אינה שלטת גם בבתי-ה"ס האחרים של עזרה.⁵²

היזמה להתרפת המלחמה יצאה מתלמידי הסמינר בירושלים. המורים ביפו נסחפו בסערה והיו קיצוניים ממרכז המורים. מיד אחרי ישיבת המרכז הגורלית התכנס סניף הסתדרות המורים ביפו ("ב בחשון תרע"ד — 12.11.1913) ובהשתתפות שמונים מורים החליט: (א) לחייב את מרכז המורים לגשת לייסוד אגודה לעבודה תרבותית בארץ-ישראל; (ב) לפנות אל כל המורים בבתי-הספר של 'העזרה', שיתחילו מיד ללמד את כל הלימודים בעברית, ואם יפוטרו — תוכרו שביתה כללית של כל מורי 'העזרה'; (ג) ליסד קופה של 'שביתה בשביל מורי 'העזרה'; (ד) 'אנחנו מכירים בחובתנו הלאומית והמוסרית להפריע בכל האפשרות בעד פתיחת הטכניקום, ביה"ס הריאלי וכל מוסדות החינוך ששפת-הלימודים לא תהיה בהם השפה העברית'.⁵³ מרכז המורים אימץ לעצמו את ההחלטות המרחיקות לכת של הסניף ביפו ובוה העמיד את עצמו בראש הגל הגואה של ההתלהבות הלאומית. מאז התחיל לצעוד בצעדים מהירים למימוש אותן המטרות שגראו ימים אחדים לפני כן, בהתחלת המאבק, כמטרות רחוקות לטווח ארוך.

למען מאבקו ב'העזרה' ביקש מרכז המורים את תמיכת הציבור הרחב. על כן כינס אור ליום י"ד בחשון (13.11.1913) אספה, שבה השתתפו באי-יכות של רוב

51. ב-1912/13 למדו במוסדות 'העזרה' 2624 תלמיד. מתוכם למדו במוסדות ששפת ההוראה בהם היתה עברית בלבד — כ-60%, ובמוסדות שבהם היו שפות ההוראה עברית וגרמנית, זו בצד זו, כ-40%. ראה רינות, חברת העזרה, עמ' 203.

52. העתק המכתב — אצ"מ, Z3/1550.

53. מכתב חוזר א, החינוך, ד (תרע"ד), עמ' לב.

מוסדות היישוב החדש. אספה זאת התליטה: (א) לאשר ולקיים את התלטות המרכז ולהשתתף עמו בעבודתו. (ב) לסדר קופת שבייתה למורים שיתפטרו. (ג) האספה אינה הפצה להסתפק רק במלחמה שלילית והיא מדגישה את הצורך להחל גם בעבודה חיובית [...] יסוד אגודה תרבותית שתנהל כל ענייני החינוך בא"י ויסוד ביי"ס עברי ביפו (במקום זה של 'העזרה'). נבחרה ועדה מבין נכבדי יפו, שהייתה אמורה לעבוד יחד עם מרכז המורים.⁵⁴ מעתה היה ברור שמרכז המורים אינו נאבק על 'הטכניקום' בלבד, כי אם על כל מוסדות 'העזרה' ועל הקמת מערכת חינוך עברית לאומית. מרכז המורים הצליח לזכות בתמיכה מלאה של היישוב החדש וללכוד ביזעו לחינוך החינוך העברי או — כפי שנקרא אחר כך בקיצור — 'ועד החינוך'. בראש הוועד עמד מרכז המורים, והגופים האחרים סייעו בידו.

הוועד גם אמור היה להקים 'אגודת חינוך' שתאסוף כספים בארץ ובחוץ-לארץ למען מימון פתיחתם של בתי-הספר והחזקתם, ותישא באחריות הכספית והמנהלית למפעל החינוך בארץ-ישראל.⁵⁵

מעתה החריף מרכז המורים את המלחמה במוסדות 'העזרה'; הוא אף פתח בהכנות לייסודם לאלתר של בתי-ספר עבריים, מתחרים לבתי-הספר של 'העזרה', שעליהם הוכרו תרם, ופנה אל הוועד הפועל הציוני בכרליז בבקשת תמיכה כספית. הוועד הפועל סמך את שתי ידיו על היוזמה שיצאה מארץ-ישראל, ומסוף נובמבר 1913 אישר מדי פעם סכומי כסף לפתיחת מוסדות חינוך חדשים ולהחזקתם.⁵⁶

אין ספק, כי מרכז המורים ידע, שלמרות התרומות הניכרות שאסף ויאסוף מהיישוב החדש בארץ-ישראל, שהיה אחוז התלהבות לאומית, יוסיף להיות תלוי בכספי ההסתדרות הציונית. דומה שמשום כך רצה המרכז לזרז את הקמת המכשיר הקבוע שלו לאיסוף תרומות בארץ ובחוץ-לארץ, אשר יקנו לו וליישוב כולו עצמאות בפתיחת בתי-הספר ובהחזקתם. בינתיים, עד להקמת האגודה, הוטל איסוף הכספים על 'ועדה כספית', שפעלה במסגרת ועד החינוך, ובראשה עמדו אנשי ציבור ביפו. בישיבת מרכז המורים, בהשתתפות חברי ועד החינוך (אור ל' כסלו 4.12.1913), נבחרה ועדה בת שלושה חברים להכנת תקנות לאגודת החינוך. באותה ישיבה הוחלט גם ש'הוועדה הכספית היא אחת ומרכזית לכל הארץ'.⁵⁷ בתחלטה זו הבטיח מרכז המורים את ריכוז הכוח והסמכויות, לפי שעה, בידי ובידי ועד החינוך 'ללידו', ביפו. אין ספק, שבעיקרה היתה החלטה זו מכוונת נגד השאיפות הבלדניות של ירושלים, כפי שנראה להלן.

54. שם, עמ' לג.

55. אספת המורים הכללית ביפו, באב תרע"ג. הטילה כבר אז על מרכז המורים לבדוק את האפשרות לייסוד 'אגודה לחינוך', אבל המרכז לא טיפל בשאלה אלא אחרי התחלת 'מלחמת השפות'. ראה מכתב חוזר א, החינוך ד (תרע"ד), עמ' כו.

56. ראה לעיל, הערה 10.

57. חברי הוועדה להכנת התקנות היו מרכזי בן הלל הכהן, שהיה מעסקני הציבור ביפו ומקורב לוועד חובבי-ציון באודסה; הד"ר י' טהון, מהמשרד הארצי-ישראלי, המייצג את הוועד הפועל הציוני; הד"ר רוזנשטיין, שהיה מורה בנימנסיה העברית ביפו וחבר ההסתדרות המורים.

אחרי שקיבל עידוד מוסרי וחומרי מהוועד הפועל הציוני, ביגש מרכז המורים לפתיחת בתי-הספר העבריים: ביפו נפתח בית-ספר לבנים בכ"ו בחשוון (26.11.1913); בירושלים נפתחו בט"ו בכסלו (14.12.1913) בית מדרש למורים ולידו מחלקות למסחר, בית-ספר לבנות ובית-ספר לבנים, ומאוחר יותר נפתח קורס לגנות. בחנוכה נפתח בחיפה בית-הספר הריאלי העברי. ליד כל בית-ספר התארגן ועד מפקח, כנהוג אז, ובכל עיר הוקם ועד חינוך. בוועדים אלה השתתפו אנשי ציבור, מגהלים ומורים, והם עמדו בקשר עם ועד החינוך המרכזי ביפו. דומה, שסוף-סוף הגשימה הסתדרות המורים את שאיפותיה להיות המוסד המרכזי והסמכות העליונה בענייני החינוך הלאומי בארץ-ישראל. על-פי החלטתה נפתחו בתי-ספר, היא היתה אחראית לתכנית הלימודים בבתי-הספר שלה, היא סידרה את עבודה המורים, וכו'. היא היתה אפוא הסמכות הפדגוגית והמינהלית כאחד. במלחמת השפות ניצח החינוך העברי הלאומי בארץ-ישראל המתחדשת, ובראש היישוב המנצח צעד מרכז המורים. לכאורה הובטחה ההגמוניה של הסתדרות המורים בתחום החינוך.

לפי שעה היו ידיו של מרכז המורים מלאות במלחמה ב'העורה', בהקמת המוסדות החדשים ובארגונם. יחד עם זאת ניסה לזרוז את הקמת 'אגודת החינוך'. אור לייזן כסלו (15.12.1913) דן המרכז בהצעת התקנון שהגיש מרדכי בן הלל הכהן. המרכז היה מעוניין בתמיכה ציבורית רחבה בהקמת האגודה, ובישיבה שנקראה אור לכ"ב טבת (19.1.1914) נתכנסו, מלבד חברי מרכז המורים, חברי ועדי החינוך ביפו, בירושלים, בחיפה ובמושבות יהודה, בסך הכל שלושים וארבעה משתתפים ושלושה אורחים. בישיבה זו הוחלט על 'הנחיצות לגשת תיכף ליסוד האגודה' וכי אספת הייסוד תתקיים בעת ובעונה אחת עם אספת המורים הכללית בחודש ניסן. עיקרי התקנות שעיבדה הוועדה המכינה נתקבלו באורח זמני, עד לאספה המייסדת. כמורכב הוחלט, שעד לאספה הכללית גשארים כל ענייני אגודת החינוך בידי מרכז המורים, העובד בשיתוף-פעולה עם באי-כוח ההסתדרות הציונית וחובבי-ציון ועם נציגי הוועדים לחינוך.⁵⁸ למעשה אישרה ההחלטה הזאת מצב קיים, כי כל ענייני בתי-הספר שמקורם נפתחו היו בידי מרכז המורים. ראוי לציון, שהחלטה זו לא נתקבלה פה אחד — הפרוטוקול מציינ, כי נתקבלה בעשרים ושניים קולות, כלומר כשליש מהמשתתפים לא הצביעו בעדה. היה בזה משום סימן ערעור מעמדו של מרכז המורים וסמכותו.

איננו יודעים מי היו הנמנעים בהצבעה. 'אנשי הציבור' ביפו עמדו מאחורי מרכז המורים ב'מלחמת השפות' ותמכו במעשיו. אולם היו ביניהם גם מי שהסתייגו מדרכי פעולתו. כך, למשל, התפטר מאיר דיזנגוף מהוועדה לחיזוק החינוך העברי, משום שלא הסכים לצורה הקשוחה שבה ניהל מרכז המורים את המאבק נגד 'העורה'.⁵⁹ היו

58. התקנות ראה: מכתב חוזר ב, החינוך, ד (תרע"ד), עמ' כב; וכן ראה בעיתון החרות, גליונות טז, יח, כז (טבת תרע"ד).

59. ראה מכתבו אל לוריא מיום 19.12.1913 (אה"מ, תיק 53). אח"כ חזר בו דיזנגוף ושיתף פעולה עם מרכז המורים.

גם שהתנגדו לשאיפתו של מרכז המורים להרחבת פעילותו בבתי-ספר נוספים. הסיבה להתנגדות היתה, כפי הנראה, בחשש מפני הגדלת ההתחייבויות הכספיות.⁶⁰ אולם אנשי הציבור היו תמימי דעים עם מרכז המורים במאבק על תביעתם, כי מקום ההנהלה של ענייני החינוך חייב להיות בארץ-ישראל.⁶¹ יחד עם זאת היו בציבור הארץ-ישראלי מערערים על ההגמוניה של הסדרות המורים בענייני החינוך. בפרוי-טוקול של ישיבת מרכז המורים וועד החינוך אור לט"ו טבת (12.1.1914) נאמר בלשון גסתר: 'מעשוררים שוב ויכוחים ע"ד ההנהלה הזמנית עד היווסד האגודה לחינוך ביד מי צריכה להיות, ולא פורש מי היו המעשוררים את הוויכוח. המיעוט דרש בחירת ועד מרכזי חדש והתנגד למסירת ניהול ענייני החינוך למרכז המורים, ואפילו באופן זמני, עד לייסוד האגודה.

'הפועל הצעיר' היה פעיל מאוד ב'מלחמת השפות' ובינו לבין מרכז המורים היתה קירבה רבה. היה לו עניין רב במאבק נגד 'העזרה', בין השאר משום שאיפתו של 'הפועל הצעיר' לקידום החילון בחינוך בארץ-ישראל.⁶² אולם לא מצאנו ש'הפועל הצעיר' לקח חלק פעיל בארגונו של ענייני החינוך בארץ-ישראל, ולא מצאנו, כי המך תמיכה משמעותית בשאיפות הסדרות המורים בעניין זה. נהפוך הוא, ב"ב באייר (8.5.1914) כתב 'הפועל הצעיר', כי נראה לו, שעל ההסדרות הציונית לרכז בידיה 'בהנהלה אחת' את כל פעולתה, כולל בתי-הספר. יש לשאוף לכך 'שבעתיד הקרוב יהיו כל המוסדות הציוניים בא"י וכל מה שנוצר ושעתיד להיווצר ע"י המוסדות האלה מרוכזים בידי המשרד הא"י, אשר יחולק למתלקות מקצועיות ובכל מחלקה ימצאו מומחים למקצוע שלה'. תפיסה זו של ריכוז הכול בידי המשרד הארצישראלי, הנורע המבצעת של הוועד הפועל הציוני בארץ, היתה מנוגדת, כמונן, לכוונת מרכז המורים.

על האופוזיציה למרכז המורים נמנו אנשי ירושלים וביניהם אליעזר בן יהודה ודוד ילין. עוד לפני ישיבת המרכז ב-19 בינואר, התעוררה פלוגתא חריפה בין ועד החינוך בירושלים ומרכז המורים ביפו, ולהלן נעמד עליה בפרוטרוט. יחד עם זאת יש להדגיש, כי למרות המסתייגים והמתנגדים עמד הרוב מאחורי מרכז המורים, והפעילות החדשה בחינוך היתה בידיה. ישיבות ועד החינוך היו משותפות עם מרכז המורים, יושב הראש של המרכז, הד"ר לוריא, ישב ראש בישיבות אלה והצעות המרכז נתקבלו כהחלטות.

פעילות מרכז המורים וההחלטה על הקמת אגודת החינוך עוררו כמה וכמה שאלות: האם תהיה אגודת החינוך קשורה עם הוועד הפועל הציוני ועם ועד חובבי-ציון באודסה? מה יהיה טיב הקשר של אגודת החינוך למרכז המורים? מי תהיה ההנהלה העליונה בענייני החינוך בארץ-ישראל? היכן יהיה מקום מושבה של האגודה ושל

60. ראה דיונים בישיבות מרכז המורים בחודש שבט תרע"ד בדבר התמיכה בגימנסיה בירושלים ובבתי-הספר בדמשק.

61. ראה, למשל, דברי שיינקין ודיונון בישיבת מרכז המורים ב"א ניסן (7.4.1913).

62. ראה רינות, חברת העזרה, עמ' 215 ואילך.

ההנהלה, בארץ או בחוץ-לארץ? ואם מקום המושב יהיה בארץ, האם יהיה ביפו או בירושלים? על אילו מוסדות תחול המרות של הנהלת החינוך — האם רק על בתי-הספר החדשים שהקים ויקים מרכז המורים, או אולי גם על בתי-הספר הנתמכים בידי ועד חובבי-ציון באודסה, כמו בית-הספר לבנות ביפו? ומה בדבר בתי-הספר אוטונומיים המקבלים ישירות כספים מהוגים ציוניים בחו"ל, כמו הגימנסיה העברית ביפו?

ברור היה לכול, כי התשובות לשאלות אלו יכריעו בידי מי תהיה התגמונה על מערכת החינוך הלאומית בארץ-ישראל.

השאלות האלה העסיקו את מרכז המורים ואת אנשי הציבור הקשורים עמו וכן את הוועד הפועל הציוני, שעמד מדי פעם לפני דרישות חדשות להקצבת כספים. לשם ליבון הבעיות האלה קרא הוועד הפועל הציוני המצומצם למושב מיוחד בברלין בימים 19—26 בפברואר 1914. לישיבה זו הוזמנו במיוחד: 'לוריא (יפו), דוד ילין (ירושלים) ורש' פבזנר (חיפה). כמו כן השתתף, גם הוא כאורח, אחד העם. הישיבה קדמה למושב הוועד הפועל הציוני הגדול, שעמד להיפתח ב-27 בפברואר.⁶³ ראינו שבפרוץ 'מלחמת השפות' תמך הוועד הפועל הציוני מיד ביומותיה של הסתדרות המורים. מן הראוי לבדוק עתה עד היכן הודהה עם מטרת המלחמה, כפי שהסתדרות המורים הציבה ופירשה אותן, ואם היו חילוקי דעות, מה היו.

היוזמה ל'מלחמת השפות' לא יצאה מההסתדרות הציונית ובניהול המאבק בארץ-ישראל לא עשתה צעד משלה. היא תמכה בהצעות מרכז המורים ובהחלטותיה, ועשתה זאת בלב ונפש. בעיני התנועה הציונית היה מאבק זה ביטוי לשאיפה להשרשת התרבות הלאומית-עברית בארץ-ישראל. יחד עם זאת פתחה לפניו 'המלחמה' אפשרויות חדשות לחיזוק קשריה עם היישוב החדש ולהגברת השפעתה ומעמדה בארץ-ישראל, שהיו רופפים עד אז. במכתב אישי מיום 30.1.1914 אל ריכארד ליכטנטיין בקושטא ניסח א' האנטקה בבהירות את השקפתם של הפעילים והנלהבים ב'מלחמת השפות' בקרב המנהיגות הציונית.⁶⁴ האנטקה היה משוכנע, כי עתידה של הציונות בשנים הקרובות תלוי בתוצאותיה של 'מלחמת השפות'. ניהול טוב של המאבק יבטיח אתדות בין הציונים בארץ-ישראל ובין ההסתדרות הציונית. והרי ידוע — ממשיך האנטקה — עד כמה מביכה היתה האדישות של הארץ-ישראלים כלפי ההסתדרות, ואילו עתה מכירים אנשי ארץ-ישראל בחשיבותו של שיתוף-הפעולה, אם כי גם עכשו רבים שם עדיין המותחים ביקורת על ההסתדרות הציונית. האנטקה ממשיך ומתאר את מחשבותיו על ארגון המינהל של בתי-הספר וגני-הילדים בארץ-ישראל, הנתמכים בידי ועד חובבי-ציון באודסה ובידי הוועד הפועל הציוני. בדעה אחת עם אוסישקין מציע האנטקה הקמת לשכת חינוך ביפו או בירושלים,

63. מועד ישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם כהשתתפות הארץ-ישראלים ואחד העם נקבע כפי שנקבע משום שיישבת הקוראטוריון של 'הטכניקום' התכנסה בברלין ב-22.2.1914, לפי יזמת הקוראטורים מארצות-הברית, והפעם ללא השתתפות הקוראטורים הציוניים, שהתפטרו ב-26.10.1913.

64. אצ"מ, Z3/375.

שתנהל את מערכת החינוך. הלשכה תורכב מבאי-כוח של המשרד הארצי-ישראלי, של ועד חובבי-ציון באודסה, של הסתדרות המורים ושל תושבי ארץ-ישראל. יש למצוא נוסחה הולמת, שמצד אחד תבטיח את שיתופם של הארגונים הנוחנים תמיכה כספית ומצד שני תעניק לארץ-ישראלים שלטון עצמי רחב למדי וגם האחריות למערכת החינוך. יהיה לנו בא"י מינהל חינוך בהיקף של מדינה קטנה, כתב האנטקה.

באותו עניין כתב האנטקה מכתב אישי גם לרופין ביפו,⁶⁵ אחרי שקיבל מכתבים מאת המשרד הארצי-ישראלי ומאת מרכז המורים בדבר ארגון מפעל החינוך ובדבר שאלת התמיכה הכספית של הוועד הפועל הציוני, שהיתה קשורה בשאלה, אם הארץ-ישראלים צריכים לערוך מגבית עצמאית. אין ספק — כתב האנטקה — כי 'מלחמת השפות' היא המאורע הגדול ביותר שאירע אי-פעם להסתדרות הציונית. ביצחון במאבק זה יוכיח, שתקופת הניסויים בארץ-ישראל הסתיימה, והוא יבטיח את החיים היהודיים-לאומיים לעתיד. ההתלהבות בקרב הציונים היא גדולה, 'ובמלוא התכרה אנו מהמרים הכל על הקלף של המאבק עבור בתי הספר העבריים'. ההסתדרות הציונית — המשיך האנטקה — התחזקה בשנים האחרונות, ויכולה לשאת באחריות הכספית למפעל זה. אולם, לדעתו, יש תנאי אחד והוא הנכונות הבלתי מסויגת של הארץ-ישראלים לעבוד שכם אחד עם הוועד הפועל הציוני המצומצם. להלן דרש האנטקה: (א) הצעת תקציב מפורטת שתצמצם במינימום ההכרחי בלבד; (ב) חכנית לארגון מפעל החינוך; (ג) הקרן המרכזית של ההסתדרות הציונית תהיה הקרן היחידה דרכה יורמו הכספים להתקנת בתי-הספר, וארץ-ישראל אינה רשאית לפתוח מגביות נפרדות, לא באמצעות שליחים ולא באמצעות קשרי מכתבים.

מדברי האנטקה משתמע, שהוועד הפועל הציוני לא חשב להיות סותף נחבא אל הכלים, המממן את מפעל החינוך ואינו פעיל בו. אדרבא, הוא חשב להשתמש בהתפתחות החדשה, כדי להפגין פעילות בארץ-ישראל, שתשפר את מעמדו ביישוב ובתנועה הציונית. עם זאת חשב האנטקה, שמן הראוי למצוא נוסחה מתאימה שתבטיח לארץ-ישראלים עצמאות במעשיהם. בהשתמשו במונח הכללי 'ארץ-ישראלים' לא פירש אם כוונתו לציבור, להורים או למרכז המורים, או לכלם יחד. באותה ישיבה של הוועד הפועל הציוני המצומצם נדונה ההצעה של מרכז המורים בדבר ארגון החינוך בארץ-ישראל⁶⁶: יוסף לוריא הציג את הצעת המרכז, שקבעה שלושה גופים מקבילים: (1) ההנהלה העליונה של החינוך, שתהיה בידי ועד משותף לאגודת החינוך ולמרכז המורים. ועד זה ינהל את כל העבודות המינהליות, הכספיות והפדגוגיות, ומשתתפים בו גם באי-כוח הוועד הפועל הציוני וועד חובבי-ציון באודסה; (2) הסתדרות המורים ובראשה מרכז המורים, שינהל את העניינים הפדגוגיים בהשתתפות באי-כוח של הוועד הפועל הציוני ושל ועד חובבי-ציון ושל אגודת החינוך; (3) אגודת החינוך, הארגון

65. 2.1.1914, אצ"מ, שם.

66. הדברים להלן מסתמכים על הפרוטוקולים התמציתיים הרשמיים של ישיבות הוועד הפועל הציוני המצומצם באצ"מ Z3/1538, אלא אם צוין אחרת.

של האזרחים המעוניינים בשאלות חינוך ותרבות.⁶⁷

דומה, כי בהצעה זו נסוג מרכז המורים מהציפיות שהיו לו בתחילתה של מלחמת השפות בדבר מעמדו בהנהלת מפעל החינוך, ובמקום לעמוד על ריכוזה בידיו ויתר לטובת הוועד הפועל הציוני וועד חובבי-ציון באודסה. לא מצאנו כי בתחלת מלחמת השפות היתה למרכז המורים תכנית מגובשת ומפורטת של דרכי מינהל החינוך. אך כמה וכמה הנחות יסוד היו מקובלות עליו: הוא סבר שכל העניינים הפדגוגיים, כגון פתיחת מוסדות חינוך חדשים, קביעת תכניות הלימודים, קבלת מורים ופיטוריהם, חייבים להיות בתחום הכרעתו, ואילו אגודת החינוך תישא באחריות הפורמלית. במלים אחרות, מרכז המורים שאף לאוטונומיה גמורה בעניינים פדגוגיים, ולמעמד של שותף בעל השפעה מכרעת בעניינים הכספיים והמינהליים. יחד עם זאת לא ידע מרכז המורים איזה עתיד צפוי לאגודת החינוך ומה תהיה הצלחתה באיסוף כספים. על כן הכריז על שיתוף פעולה עם הוועד הפועל הציוני ועם ועד חובבי-ציון באודסה, מבלי להגדיר את אופיו.

בשלב מסוים של הבידורים המוקדמים ניטמעה במחנה הציוני הצעה לשלב את פעולת אגודת החינוך, לכשתקום, באגודת 'קדם', שהיתה אמורה לעסוק בענייני תרבות מטעם ההסתדרות הציונית. בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם חזר מרכז המורים והודיע על התנגדותו הנמרצת להצעה זו. ולו רק כשום שמקום מושבה של הנהלת 'קדם' היה בחוף-לארץ. המרכז עמד בכל חוקף על כך, שענייני החינוך ינוהלו מארץ-ישראל.⁶⁸ זאת ועוד: צירוף אגודת החינוך ל'קדם' היה מבטל את מעמדה המיוחד והיה מצמצם צמצום ניכר את מידת ההשפעה והכוח שייסוד אגודה עצמאית היה מבטיח למרכז המורים. ההצעה נפלה והוועד הפועל הציוני לא התנגד להקמת אגודת החינוך בארץ-ישראל; אך הוא תבע וקבע, כי אגודה זו לא תפעל מחוץ לארץ-ישראל ותורכיה, ובוה צמצם מראש צמצום חמור את מקורותיה הכספיים וממילא גם את הסיכוי לעצמאותו של מפעל החינוך בארץ-ישראל.

תפישתם של אוסישקין ושל ועד חובבי-ציון באודסה לא היתה שונה בהרבה מזו של הוועד הפועל הציוני המצומצם, ועל גזניה נעמד להלן. דומה, כי להשקפותיהם של 'בעלי המאה' ולעמדתם היתה השפעה רבה על התגבשות ההצעה של מרכז המורים. הן ערערו את הביטחון העצמי של המרכז, ובידועין או בלא יודיעין נטה לווייתורים, עד שבשעת העימות בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם לא היתה עוד הצעתו, מבחינה עניינית, שונה בהרבה מהצעתו של רופין. נראה, שהתכנית המסורבלת של מרכז המורים, שהציעה שלושה גופים מקבילים, היתה נסיון, כמעט נואש, למציאת מבנה שימלא את ציפיותיו וגם יספק את רצונם של נותני הכסף. בשם המשרד הארצישראלי הציע רופין כי תוקם לשכה אחת, שתרכז את כל

67. ראה גם מכתבו של לוריא אל הוועד הפועל הציוני מ'ר' בשבט (2.2.1914), הכולל עיקרי ההצעה (אצ"מ, Z3/1550).

68. ראה מכתבו של 'י' טהון אל הוועד הפועל הציוני מיום 7.1.1914, בו הודיע על הכנות מרכז המורים להקמת אגודת החינוך, ושאל אם לא רצוי היה לצרפה ל'קדם' (אצ"מ Z3/1453), והשוה החלטת מרכז המורים אור ל'יג שבט (9.2.1914).

העבודה. בלשכה זו יהיו מיוצגים המוסדות הארץ-ישראליים, כלומר הסתדרות המורים ואגודת החינוך, וכן המוסדות התומכים במפעל החינוך תמיכה כספית — הוועד הפועל הציוני וועד חובבי-ציון באודסה.

בהמשך הדיון הועלתה גם ההצעה שהציע רופין לפני הקונגרס הציוני ה"א, האומרת שהוועד הפועל הציוני יקים לשכת חינוך משלו, אשר תנהל באמצעות פקידיה את ענייני החינוך בארץ-ישראל. החלטה ברוח זו נתקבלה בוועד הפועל הציוני בשלביה הראשונים של 'מלחמת השפות' (15.12.1913), אך לא נעשה דבר להגשמתה. עכשו תמכו בהצעה צנטראליסטית זו אחד העם וורבורג, אשר הסתייגו שניהם מהדרך בה ניהל מרכז המורים את המלחמה נגד 'העזרה'. ורבורג לא היה מוכן להכיר בשום מוסד שינהל את ענייני החינוך בארץ-ישראל זולת הוועד הפועל הציוני. כמו כן טען, כי חושבי ארץ-ישראל לא יסכימו לתת השפעה מכרעת בידי המורים. אחד העם טען, כי הארץ אינה בשלה עדיין לניהול דמוקראטי של מערכת החינוך.⁶⁹

דוד ילין — חבר מרכז המורים, אך איש ירושלים — הסתייג מהצעת לוריא וטען, שהצעה זו היא 'הצעת יפו', ובאיי-כוח ירושלים לא השתתפו בקבלתה. נראה שילין לא הביא הצעה מגובשת, אלא קבע כמה כללים: האחריות התקציבית לבתי-הספר החדשים תהיה על הוועד הפועל הציוני ועל ועד חובבי-ציון באודסה. הארגון הכללי יכול, מלבד בתי-הספר שמקורם נפתחו, את כל בתי-הספר הנהנים 'מכספים ציוניים', כולל הגימנסיות ביפו ובירושלים, בתי-הספר הנתמכים בידי חובבי-ציון ו'ק"א, בתי-הספר הנתמכים בידי 'המזרחי' ועוד. בתי-הספר יעמדו תחת הפיקוח של ועד מפקח ושל ועד חינוך מקומי. בעניין זה לא פירט ילין, אך כפי שנראה להלן היתה כוונתו, כי ועד החינוך בכל עיר יהיה קשור במישרין לוועד הפועל הציוני ולחובבי-ציון, ולא יהיה קשור בשום צורה למרכז המורים ביפו. המשתתפים בישיבה היו מודעים למתיחות בין ירושלים ויפו — עוד בתחילת הישיבה התנהל דיון קצר, ללא סיכום, בשאלה זו, וילין מצא לגכון לומר, כי בנושא זה אינו קיצוני כמו א' בן יהודה!

רוב חברי הוועד-הפועל הציוני המצומצם נטו לקבל את הצעת רופין החדשה, שהבטיחה את מעמדה של ההסתדרות הציונית ולא דחקה את רגלי מרכז המורים יותר מדי. בישיבה גם נאמר, שיש לבוא בדברים עם ועד חובבי-ציון באודסה ולתאם עמו את ההחלטה. לבסוף נתקבלה ההחלטה האומרת, שהקמת מפעל החינוך בארץ-ישראל ותנהלתו במשך הכנתיים הקרובות — כלומר עד לקונגרס הציוני הבא — יהיו בידי ועדה שתתמנה על-ידי הארגונים הנותנים את התמיכה הכספית. ועדה זו תקים ועדות משנה לנושאים שונים.

אחר כך נדונה השאלה, אם רצוי שהוועד הפועל הציוני יקים 'קרן חינוך' מיוחדת

69. ראה עמדתו של ורבורג בישיבת הוועד הפועל הציוני ב-23.11.1913 ('אצ"מ', 23/44). להתנגדות למלחמה ב'העזרה' בקרב מנהיגי ההסתדרות הציונית ראה רינות, חברת העזרה, עמ' 219 ואילך. לעמדת אחד העם ראה מכתביו אל שמריהו ליון מיום 30.12.1913 ואל רא"מ ליפשיץ מיום 19.5.1914 (אגרות אחד העם, ה' תל-אביב, תשי"ט).

לשם איסוף כספים למען בתי-הספר בארץ-ישראל או שמא עדיף לנהל פעולה זו באמצעות 'הקרן המרכזית' של ההסתדרות הציונית. דוד ילין הציע להקים קודם קרן מיוחדת ומאוחר יותר אגודה מיוחדת. גם לוריא טען להפרדת קרן החינוך מהקרן המרכזית. דעתם לא נתקבלה; הרוב היה נגד הקמת קרן נפרדת, והוחלט שלא לשנות את המצב הקיים, לפחות עד לקונגרס הציוני הבא. פירושה של החלטה זו היה, שתרומות למען בתי-הספר יעברו דרך הקרן המרכזית בברלין, ובתי-הספר בארץ-ישראל יוחזקו מהכספים שיבואו מהקרן המרכזית, מועד הובבי-ציון באודסה, מאיסוף כספים בארץ-ישראל ומשכר לימוד.

הוועד הפועל הציוני הגדול שהתכנס בסוף פברואר 1914 דן בהמלצות הוועד הפועל המצומצם והחליט להשתית את מפעל החינוך בארץ-ישראל, על העקרונות הבאים: עצמאות היישוב בארץ-ישראל בענייני בתי-הספר ושיתוף הארגונים העובדים למענם; שיתוף פעולה עם הארגונים המקבלים את הכלל, שעברית היא שפת ההוראה היחידה. עד לקונגרס הציוני הבא נקבעים בשביל בתי-הספר החדשים הכללים הבאים: (א) הקמת ועד חינוך ובו שני באי-כוח להסתדרות הציונית, לוועד האודסאי, למרכז המורים ולאגודת החינוך. חבר תשיעי בוועד ייבחר בידי השמונה ויהיה מנהל מערכת החינוך בשכר. (ב) ועד החינוך יקים ועדים מקומיים שיכללו באי-כוחה האזרחיים במקום. (ג) בארץ-ישראל תיוסד אגודת חינוך, שתהיה רשאית ליסד סניפים בארץ ולאסוף תרומות בארץ-ישראל בלבד. (ד) יונהג שכר לימוד בבתי-הספר בארץ-ישראל, אך יהיו גם מקומות חנים.⁷⁰

החלטות הוועד הפועל הציוני הגדול עשויות היו להבטיח את השפעתה ומעמדה של ההסתדרות הציונית ולהגביל את שליטתה של הסתדרות המורים במערכת החינוך. יחד עם זאת היה ברור שענייני החינוך ינהלו בארץ-ישראל ולא מהגולה. הוועד הפועל לא הביע דעה בשאלת מקום מושבה של הנהלת החינוך, אם ביפו או בירושלים, והשאיר החלטה זו בידי הארץ-ישראלים. לפי שעה לא ניגש הוועד הפועל הציוני לביצוע החלטותיו — מרכז המורים המשיך לנהל את ענייני בתי-הספר החדשים והתמיד בהכנות לייסוד אגודת החינוך.

הדיונים וההחלטות ביישיבות הוועד הפועל הציוני גרמו אכזבה למרכז המורים. אחרי שובו ליפו דיווח לוריא על הדיונים בברלין בישיבת המרכז, שנערכה בי"ה באדר (16.3.1914), ללא השתתפות ועד החינוך. חברי המרכז התרעמו על הצעת הוועד הפועל הציוני וטענו, כי היא משאירה למרכז המורים דעה מיעצת בלבד, וכי אולי רצוי יותר מינוי של הנהלת החינוך מבין אישים המקובלים על המרכז והקרובים לו, כמו שמריהו לוינ ומוצקין, שאליהם אפשר יהיה לצרף את לוריא ועוד. לבסוף הוחלט להמשיך ולדרוש הנהלה מרכזית, כפי שהציע מרכז המורים.

בין חברי מרכז המורים הלכה ונתחזקה התרגשה, כי הוועד הפועל הציוני, ועד חובבי-ציון באודסה ואחרים מצרים את צעדי המרכז ומבקשים לצמצם את השפעתו. התרגשה זו באה לידי ביטוי בהודמנויות שונות. למשל, בישיבה משותפת למרכז

המורים ולוועד החינוך בהשתתפות חברי ועדת הביקורת של הוועד הפועל הציוני⁷¹ אור לכ"ה בניסן (20.4.1914) התריע לוריא נגד החפצים להקטין את ערך עבודתה של הסתדרות המורים. גם מוצקין ראה צורך לצאת להגנת הסתדרות המורים. והתרעם על הממעטים בחשיבותו של מרכז המורים. בישיבה אחרת שנערכה כעבור שמונה ימים, בהרכב דומה, פנה לוריא לסוקולוב ואמר, בין השאר :

הפצתי רק להעיר כאן ולדבר נגד הנטייה שישנה להגביל את פעולת המרכז. נטייה זו ישנה בוועד האודיסאי ואולי גם בקרב חברי הוועד [הפועל] הציוני [...] בנטייה זו אנו רואים דבר שיוזק לכל העבודה החינוכית והתרבותית. המרכז במשך השנים האחרונות וביחוד ע"י המאורעות האחרונים השיג דבר ותופס מקום חשוב בעבודה זו ואם נחפץ עתה להרוס כוח כזה שיש כבר להסתדרות המורים, קשה יהיה ליצור כל כך מהר כוח אחר שיחפוס את מקומו, והייתי רוצה שמר סוקולוב, הנוסע עתה לברלין, ידע את הדבר הזה. אין אנו רוצים שהמרכז ינהל כל העבודה, אבל שתנתן לו היכולת לעבוד בצד הרוחני — בעיבוד התכניות וכדומה.

סוקולוב הכחיש שיש נטייה להצר את צעדי המרכז, אך נראה כי לדברי לוריא היה יסוד, כפי שהראו החלטות הוועד הפועל, ביטוי להלך-הרוח הזה יש גם בדברי צילנוב במכתב אל רופין מיום 15.7.1914: 'כתמיד!'] אנו בדיעה, כי מערכת החינוך שלנו אינה יכולה לעמוד תחת ההשפעה הבלעדית של המורים. אנו מכירים בזכויותיהם של הסתדרות המורים ושל מרכז המורים ובחשיבותם, אבל לציבור ולדעת הסהל ענין רב וזכות מלאה להשתתפות בענייני בתי-הספר.⁷²

ראינו שלוריא האשים גם את ועד חובבי-ציון באודסה בהצרת צעדיו של מרכז המורים ובהנמכת קומתו. נבדוק עתה מה היתה עמדתו של אוסישקין, שייצג את הוועד האודסאי. לוועד חובבי-ציון היתה מסורת של תמיכה במרכז המורים ושל שיתוף פעולה עמו. הוא לא עשה צעד בבתי-ספרו בארץ ללא התייעצות עם המרכז. אולם בשאלת ההנהלה המרכזית למערכת החינוך קיבל אוסישקין בדרך כלל את דעת הוועד הפועל הציוני, אך בשינויים שבחלקם היו מהותיים. אוסישקין לא ראה בעין יפה את ההצעה לאחד תחת גג מינהלי אחד את בתי-הספר של ועד חובבי-ציון עם אלה שנפתחו בתמיכת הוועד-הפועל. הוא חשש, לדבריו, שהנהלה מרכזית חדשה, חסרת נסיון, לא תעמוד במבחן. אוסישקין הציע, אפוא, כי למפעל החינוך בארץ-ישראל יהיו בגולה שני מרכזים, אודסה וברלין. כמרכז הציע כי יוגדל באופן ניכר תקציב החינוך השנתי וכי אודסה תכסה שלישי ממנו ותקבל לרשותה ועל אחריותה בתי-ספר נוסף או שניים. אוסישקין הציע הנהלה של שישה: שני באי-כוח לוועד הפועל הציוני, לוועד חובבי-ציון באודסה, ולארץ-ישראל (אחד למרכז המורים ואחד

71. הוועד הפועל שלח לארץ-ישראל ועדת-ביקורת, שתבדוק את פעולותיו בארץ-ישראל. בישיבתו ב-8.3.1914 החליט הוועד הפועל הציוני המצומצם לתת לוועדת-הביקורת ייפוי כוח להחליט החלטות בענייני הנהלת החינוך בארץ-ישראל, אם דחיפות העניין תדרוש זאת. חברי הוועדה היו סוקולוב, מוצקין, ב' גולדברג ו' סימון.

72. אצ"מ, Z3/1539.

לאגודת החינוך). השישה יבחרו חבר שביעי, שיעבוד כמפקח בשכר.⁷³ הוועד הפועל הציוני המצומצם דן בהצעת אוסישקין ב-13 באפריל והשיב בהצעה משלו בדבר הנהלת החינוך: שלושה באי-כוח לוועד הפועל ולוועד האודסאי; שני באי-כוח לאגודת החינוך ולמרכז המורים; חבר אחד-עשר, שיכהן בשכר ייבחר בידי העשרה. 'בהרכב זה' — טען הוועד הפועל הציוני — 'נענינו לבקשת מרכז המורים ולבקשת הוועד האודסאי, החובע רוב של באי-כוח לוועד הפועל הציוני והוועד האודסאי'.

אוסישקין הסתייג מהצעה זו במכתב אל הוועד הפועל הציוני מיום 26.4.1914. הוא סבר שהוועד המוצע יהיה גדול מדי ומסורבל. הוא לא ראה סיבות מספיקות להגדלת ייצוג מרכז המורים, ומה גם שהפקיד בשכר יהיה פדגוג. מלחמת השפות הוכיחה, לדעתו, כי למרכז המורים יש השפעה ניכרת ואינו זקוק לייצוג רשמי. יש גם להביא בחשבון' — מוסיף אוסישקין — 'כי נעסוק בחוגים ובמוסדות אשר ישללו את ההגמוניה של מרכז המורים מטעמים שבעקרון (למשל "תחכמוני")'.

הוועד הפועל הציוני המצומצם דחה את טענת אוסישקין (1.5.1914), בנימוק שכלל לא ידוע אם 'המורחי' יצטרף להנהלה ויקבל את מרותה, והוסיף: 'גם אנחנו בדיעה, כי אין למסור את מפעל החינוך ההדט לידיו של מרכז המורים'.

הצעת אוסישקין לא נתקבלה על דעתו של מרכז המורים, ולא רק משום מיעוט המשקל שהועידה לו בהנהלת החינוך. בישיבתו אור לכ"ג באייר (18.5.1914) החליט המרכז הודיע לברלין ולאודסה, כי הוא רואה צ'ק גדול בהצעה להפריד בין בתי הספר בא"י ולהעמיד אחדים מהם תחת רשות הוועד הציוני ואחדים תחת רשות ועד חובבי-ציון.

השאלות לא הוכרעו וההחלטות לא הגיעו לידי ביצוע. לפי שעה, בעת שנמשכו הדיונים בין ברלין ואודסה, המשיך מרכז המורים ביפו בהכנות להקמת אגודת החינוך, והוועד הפועל הציוני חיכה לראות איך יפול דבר. המרכז חשב לקיים אספת מורים כללית ואת האספה המייסדת של אגודת החינוך בעת ובעונה אחת, בניסן תרע"ד. אולם בישיבתו בו' בשבט (2.2.1914) החליט מרכז המורים לדחות משום 'חוסר הכנה מספקת'.

בתוך מחנה המורים היתה מתלוקת בשאלה, היכן יהיה מקום מושבה של אגודת החינוך ושל הנהלת החינוך — ביפו או בירושלים. הירושלמים חששו, שקביעת מקום אספת הייסוד תשמש תקדים לקביעת מקום המושב הקבוע, ועל כן התחילו במאבק כבר בשאלה זו. נראה שחילוקי דעות אלה זיעזעו את הסתדרות המורים זעזוע קשה וערערו חמור את כושר המיקוח של מרכז המורים במשא ומתן שניהל עם המוסדות הציוניים.

זה זמן רב נאבקו יפו וירושלים על ההגמוניה ביישוב החדש. יפו סימלה את החדש, המתקדם והמתפתח. לעומתה היתה ירושלים רבת אוכלוסייה יהודית ובעלת הדרת

73. חליפת המכתבים בין אוסישקין והוועד הפועל הציוני במארס-אפריל 1914 (בשכפול).

ראה אצ"מ L. 2/24/VI. המובאות ממכתבים אלה להלן הן מתוך זה.

כבוד, אך תחזוקה כעיר שמרנית, קופאת על שמריה. ביפו היה מרכז המורים ומושבם של המשרד הארצישראלי, המשרד של הוועד האודסאי ומשרדי שאר המוסדות של היישוב החדש. בירושלים התרכז המאבק במלחמת השפות ושם היו מרבית בתי-הספר שנפתחו במהלכו.⁷⁴

מרכז המורים רצה שמקום מושבן של אגודת החינוך ושל הנהלת החינוך יהיה לידו, ביפו, אולם נתקל בהתנגדות מצד חברי הסתדרות המורים וחברי ועד החינוך בירושלים. בישיבת המרכז וועד החינוך אור לט"ו טבת (12.1.1914) דיווח לוריא על פגישתו עם ועד החינוך בירושלים. התעוררה השאלה, מי יאשר את התקציב של בתי-הספר החדשים בירושלים. לוריא טען, שעד שתוקם אגודת החינוך טעון הכול אישור מרכז המורים ביפו; פסיקתו נתקבלה ב'התנגדות גדולה'. אמנם לפי שעה קיבלו הירושלמים את הדין, 'אולם מאז יש לי הרגש' — הודיע לוריא — 'שהענין אינו כתקונו מצד ירושלים וכי הדבר יכול לבוא לידי חיכוכים פנימיים, אשר יהרסו כל מה שנבנה עתה על ידיו. מאוחר יותר התברר שתחושתו של לוריא היתה נכונה. בינתיים הודיע מרכז המורים, כי שאלת מקום מושבה של אגודת החינוך תוכרע באספת היסוד של האגודה.'⁷⁵

למען הפיוס קרא מרכז המורים לאספה בירושלים, שנערכה אור לכ"ה בניסן (20.4.1914) בהשתתפות ועדי החינוך העירוניים וחברי ועדת הביקורת של הוועד הפועל הציוני. סוקולוב פתח והודיע שאספה זאת היא אספה מכינה להסדרת ענייני החינוך בארץ. אנשי ירושלים, אליעזר בן יהודה, דוד ילין ואחרים דרשו, שהאספה הזאת, המתקיימת בירושלים, תהיה אספה מחליטה. בהצבעה נתקבלה הצעת לוריא, שהאספה בירושלים היא אספה מכינה, והאספה המחליטה תוכן ותסודר בידי מרכז המורים ותכונס בראשון לציון. על אף ההחלטה לקיים את האספה המייסדת במקום 'נייטראלי', בראשון לציון, נראה שלא היה ספק ללוריא שבאספה עצמה יצביע הרוב בעד הצעת המרכז, ומושב האגודה יהיה ביפו. הירושלמיים לא הודיעו על התנגדות לכינוס בראשון לציון, אך בלבם לא הסכימו להחלטה.

והנה בישיבת המרכז שהתקיימה בי"א באייר (7.5.1914), שבוע לפני המועד המתוכנן של האספה — בל"ג בעומר — הודיע לוריא שהוא קיבל מכתב מהוועד המפקח על בתי-הספר העבריים בירושלים — הוא ועד החינוך המקומי — ובו הודעה 'שהם רואים בהחלטה לסדר האספה בל"ג בעומר בראשון לציון עלבון כלפי ירושלים וע"כ החליטו פה אחד לבלי לשלוח צירים [...] אם לא תהיה בירושלים'. בעקבות הדין בישיבת המרכז כתב בו ביום לוריא אל דוד ילין, כאל חבר מרכז המורים:

74. לשאלה היכן צריך להיות מקום הנהלת החינוך, ביפו או בירושלים, ראה 'ענייני שעה', הפועל הצעיר, י"ב אייר תרע"ד (8.5.1914), ודברי י"ח ברנר בהפועל הצעיר ראה כל כתבי י"ח ברנר, ב, תליאביב תשכ"א, עמ' 114—115. על היחסים בין יפו וירושלים ב'מלחמת השפות' השווה מ' רינות, 'עדות על מלחמת השפות בירושלים', מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ-ישראל, ב (תשל"ב).

75. ראה מכתבו של לוריא אל הוועד הפועל הציוני מו' שבט (2.2.1914) (אצ"מ, Z3/1550).

אנו מתפלאים על ההלטתכם להביא לידי אנרכיה, וביחוד שלא מצאתם לנחוץ להביע את יחסכם זה מיד לאחר הישיבה בירושלים. אנו פונים בזה לכי בתור הבר במרכז המורים ואנו מבקשים ממנו לקרוא שנית לאספת הוועד המפקת. אתם צריכים לבטל את ההלטתכם הקודמת. בפרוד שאתם רוצים ליצור תוכלו לבטל את תוצאות הנצחון שנהלנו במלחמתנו האחרונה ולהעמיד בסכנה את קיומם של בתי-הספרנו החדשים. כל הציונים תמכו בנו, מפני שראו התלהבות ואחדות מצד כל המורים במלחמתם בעד השפה העברית. ואם עכשו יתקבל הרושם בחו"ל שבינינו מתנהלת מלחמה לשם שלטון ושכל קבוצה וקבוצה עושה מה שהיא עושה על דעת עצמה מבלי להתחשב על החלטות הרוב, הרי נאבד את כל מה שרכשנו. האם יסכים הוועד המפקת להקריב גם את עתידם של בתי-הספר, גם את הסתדרות המורים וגם את השאיפה הבריאה לשום קץ לערבוביה השוררת בענייני החינוך בא"י? והאם יסלחו לנו, אם נחלל עכשו את הקדוש והיפה שהיה במלחמתנו ע"י שאיפות פרטיות והיכור כים? אין שום אסון בחילוקי דעות, האסון מתחיל מהחפץ לבלי הכיר בזכות הרוב. האחריות המוטלת עלינו היא גדולה.⁷⁶

הקריאה הנרגשת מצביעה על חששותיו הגדולים של לוריא מפני הפילוג בקרב המורים וועדי החינוך ומפני התוצאות הצפויות ממנו לחינוך בארץ-ישראל ולמרכז המורים. נראה שחשב, כי לפורשים הירושלמיים תהיה השפעה ניכרת על דעת הקהל בחו"ל ובארץ, ומה גם שבין ראשיהם נמנית אישיות ידועה ומכובדת כדוד ילין. ילין ענה ללוריא מיד (י"ב באייר — 8.5.1914), ובין השאר כתב לו, כי 'אין אנו רוצים כלל וכלל ליצור איוה פרוד שהוא, כפי שחושב כב' במכתבו, ואולם אנו רואים מצד בני יפו השתדלות למעט את דמותה של ירושלים...'⁷⁷ ילין לא עשה דבר לשינוי ההחלטה.

לוריא גועף בסוקולוב ובמוצקין, והחלט לדחות את האספה שנועדה לליג בעומר משום שהירושלמים עמדו בסירובם להשתתף בה, אם לא תהיה בירושלים. יחד עם זאת הוחלט לקרוא שנית לאסיפה בקיץ.⁷⁸

מה היה פשר ההתנגדות העיקשת של הירושלמים? האם היתה זאת רק התחרות בין שתי הערים או בין שני אישים על ההגמוניה, או שמא היו דברים אחרים בגו? דעתם של מנהלי המוסדות החדשים בירושלים לא היתה נוחה מריכוז הסמכויות בחינוך תחת השפעת מרכז המורים ביפו. דוד ילין, שהיה מנהל בית המדרש למורים העברי, ח"א זוטא, מנהל בית-הספר לבנים העברי, וא' פינצ'ובר, מנהלת בית-הספר לבנות העברי, פנו בכ"ח באייר (24.5.1914) בתזכיר לסוקולוב, והודיעו את דעתם, כי טרם הגיע זמנה של הנהלת בתי-הספר בארץ-ישראל 'שתשמש כעין וורת ההשכלה', מפני שההבדלים בין יפו וירושלים גדולים מדי. על כן הציעו השלושה

76. אצ"מ, תיקי המשרד הארצישראלי, חינוך, חומר בלתי רשום, קופסה 3.

77. אה"מ, תיק 43.

78. ראה גלויה מאת לוריא אל ילין מיום י"ד אייר (10.5.1914). (אצ"מ, שם), ומכתב של לוריא לוועד הפועל הציוני מט"ו אייר (11.5.1914) (אצ"מ, Z/1550).

להקים ועדים נפרדים לירושלים, ליפו ולחיפה, כשכל אחד מהוועדים קשור ישירות אל הוועד הפועל הציוני המצומצם בברלין.⁷⁹

נראה כי השאלה לא היתה רק שאלה של מקום ההתנהלה. היא היתה גם שאלה של מרות מרכז המורים ביפו על בתי-הספר בירושלים. זאת ועוד: דוד ילין וחבריו הששו מפני השפעה מיפו על האופי הדתי של בתי-הספר בירושלים. ילין נתן ביטוי בוטה לתששותיו ולמחשבותיו בנושא זה במכתב פרטי לצ'לנוב (י"ג בסיון 1914):
 למען תדע הדברים כמו שהם ועל פיהם תדע איך לדון בבואכם להחליט החלטות זכור תזכור בוודי היטב כי עוד בהיותי בברלין⁸⁰ נדברתי אתך פעמים אחדות בנוגע לרוחם של בתי-הספר שלנו, ובררתי לך, כי לפי דרישת הורי הילדים הנשלחים לבתי-ספרנו ולפי דעת הקהל היותר גדול שביושבי ארץ-ישראל צריכים בתי-הספר שלנו להתנהג ברוח הדת, ואחה הגדת לי כזאת היא גם דעתך. ולפי מה שראיתי היתה זאת גם דעת יתר חברי הוועד הפועל. אך מיום שובי מברלין ועד היום רואה הנני שאיפה אחרת ומגמה אחרת מצד ידידינו בני יפו העומדים על נקודת מבט אחרת ודי היה במה שהכנסתי בתוך 'החזון' שנערך בתור מענה לתלמידים מחו"ל החפצים להכנס אל הסמינר, כי עליהם להביא בין התעודות הנדרשות מהם גם 'תעודה מצד בן סמך בנוגע להתנהג טובה עפ"י חוקי המוסר והמסורת בישראל' למען אעורר עלי חמת כל ידידינו אלה, והחצוצרה שלהם, הוא 'הפועל הצעיר', כבר עשה מטעמים להבאיש את ריחי בעיני כל אחינו בני ארץ-ישראל.⁸¹

בהמשך המכתב עמד ילין על האחריות הרובצת עליו אישית בגין מלחמת השפות. רבים מהחורים מסרו את בניהם ובנותיהם לבתי-הספר החדשים, כי הם מכירים את ילין בתור 'החובב הדת ומכבדה ומתנהג בדרך כלל על פיה'. הוא גם קיבל פניות מחוץ-לארץ בשאלת האופי שבתי-הספר החדשים ישאו, ובכתבי-העת הציוני נאמר לא אחת 'כי אין לפחד מהצד הדתי באשר אנוכי הנני עומד בראש בתי-הספר. כל הדברים האלה מטילים עלי חובה מוסרית לבלי להכזיב את האמון שנתנו אנשים שונים בי. ולכן יצר לי מאוד להמשיך לתת שמי על מפעל שישלטו בו אחרים המתנגדים לגמרי לרוח זו, ושישתמשו בי בתור שלט של הכשר בשעה שאדע אנוכי בעצמי כי אין הדבר ככה'.⁸²

ילין ממשיך ומאיים בהתפתרות מניהול בית המדרש למורים, ומציע שיחנו לו ולחבריו תנאים נאותים להמשיך בעבודתם, והם: אי-תלות מהמרכז ביפו וקשר ישיר לוועד הפועל הציוני המצומצם. והוא מוסיף גימוקים: תהיה זאת 'מכת להי [...]' שישמו אותנו תחת אפטרופסתם של חברינו ביפו שאיננו רואים את עצמנו נופלים מהם בשום דבר'. לדעת ילין אין מרכז המורים והעסקנים סביבו מייצגים את דעת

79. אצ"מ, Z3/1551.

80. נראה שהכוונה לישיבת הוועד הפועל הציוני בפברואר 1914.

81. אצ"מ, Z3/1551. פרטים על פרשה זו ראה חברת העזרה, עמ' 216 ואילך.

82. לשאלת השאיפה לחילון מערכת החינוך בארץ-ישראל ראת שם, עמ' 22 ואילך, עמ' 216 ואילך.

הקהל בארץ-ישראל, הוא וחבריו לא יקבלו את הכרעת האספה הכללית של הסתדרות המורים בנושא החשוב, 'לאמור מי ינהל אותנו ואת בתי-הספרנו'. ילין חוזר על ההצעה, שלעת עתה תעמוד ירושלים בקשר ישיר עם הוועד הפועל הציוני בכל הנוגע לבתי-הספר. המשרד הארצישראלי ביפו, 'הועדה הכספית' ומרכז המורים יפנו רק אליו, והוא יהיה 'המתווך בכל העניינים וגם בחלוקת התקציבים וכיו"ב'. המכתב פתח כמכתב פרטי, אך בסיומו נאמר, שהכותב מבקש למסור את דבריו גם לשאר חברי הוועד הפועל.

נראה שדוד ילין רצה להבטיח את האופי הדתי-לאומי של בתי-הספר בירושלים והוא חשש מפני השפעתו של מרכז המורים ביפו על הנהגת מערכת החינוך בארץ-ישראל, שתגרום לחילון מוסדות החינוך. לכך יש להוסיף אספקט אישי. ילין כבר היה אז איש מדע ידוע בעולם היהודי, וזה כ"ה שנים עסק בחינוך בארץ-ישראל. בהעמדת סמכותו החינוכית והמינהלית תחת מרות מרכז המורים ראה, כפי הנראה, השפלת כבודו. בזה היתה גם חזרה על פרשה דומה שאירעה לילין לפני 'מלחמת השפות', שעה שעבד בבתי-הספר של 'העזרה'⁸³.

הוועד הפועל הציוני המצומצם לא התערב במחלוקת הפנימית של הסתדרות המורים, אבל גם לא התייחס באהדה לשאיפה הבדלנית של דוד ילין וחבריו. בישיבתו ביום 22.6.1914 החליט הוועד, שאם באספה, שנועדה לחדש את לשם ארגון ענייני החינוך בארץ-ישראל, לא תושג תמימות דעים, ייאלץ הוועד הפועל הציוני להתערב ולמנות את שלטונות החינוך.⁸⁴ בזמן שנותר עד לאספה זו רצו דוד ילין והוועד המפקח על בתי-הספר (ועד החינוך) בירושלים ליצור עובדות במערכת היחסים בתחום מוסדות החינוך, ובמכתביו פנה ילין ישירות לוועד הפועל. אולם זה האחרון שלח את מכתביו לילין באמצעות מרכז המורים או המשרד הארצישראלי ביפו. ילין מחה, כי ראה במעשה זה השפלת כבודו מיותרת המעמידה אותו במצב מגוחך.⁸⁵

סירובם של הירושלמים להשתתף באספה שנועדה ל"ג בעומר זרעה, כאמור, מבוכה במרכז המורים והעכיר את רוחו של לוריא. בישיבת מרכז המורים וועד החינוך היפואי אור לכ"ג אייר (18.5.1914) נגע לוריא בשאלת ההנהלה העליונה לחינוך. הוא גרס, 'שאם אמנם המוסד הזה צריך להיות נשען על הכוחות הציבוריים, אבל לפי המצב הנוכחי כשרבו החיכוכים הפנימיים, יותר טוב אולי לוותר על הפרינציפ של הנהלה נבחרת וכוללת ולהסכים לפי שעה, שיהיה משרד בירושלים בשביל בתי-הספר והמרכז יעסוק בעבודות שלו ויפתח בינתיים את אגודת החינוך אשר תקח בידה אח"כ את כל עבודת החינוך והתרבות בא"י'. בישיבה זו לא נתקבלו החלטות בנושא זה.

באותו זמן הציע רופין לוועד הפועל הציוני הצעה משלו כמוצא זמני מהמבוכה :⁸⁶

83. לשאלת היחסים בין דוד ילין ואפרים כהן-רייס, שעמד בראש מוסדות 'העזרה' בארץ, ראה שם, עמ' 161 ואילך.

84. אצ"מ, Z3/357.

85. במכתב לוועד הפועל הציוני מיום א' באב תרע"ד (24.7.1914) (אצ"מ, Z3/1551).

86. מכתבו מיום 14.5.1914 (אצ"מ, Z3/1455).

עד למציאת הסדר שיניח את דעת כל הצדדים, יטפל המשרד הארצישראלי בצדדים המינהליים של בתי-הספר בירושלים — הצעה דומה לזו של לוריא, אלא שפירושה היה הגברת המעורבות של המשרד הארצישראלי.

בינתיים נמשך הסטאטוס קוו, לפיו ניהל מרכז המורים, בעזרת ועד החינוך שלידו, את ענייני בתי-הספר החדשים, ואילו ועד החינוך בירושלים מתמרד נגדו ומנסה לנהל לבדו את ענייני בתי-הספר שם. מרכז המורים חיפש מוצא, ובישיבתו בכ"ז בתמוז (21.7.1914) החליט שהאספה הכללית תכונס בכ"ה באב תרע"ד (17.8.1914). הפעם נקבעה חיפה כמקום ההתכנסות. לוריא הודיע על כך לוועד הפועל הציוני במכתבו מיום ד' באב (27.7.1914), וצירף את החלטות המרכז:

א. המרכז מומין את ועדי החינוך לסדר אספות לבחירת צירים (15 חברים בוחרים ציר) לאסיפה בחיפה. הצירים האלה ייסדו את אגודת החינוך ויקבעו את תקנותיה.

ב. בשאלת הנהלה (לכל ענייני החינוך) תהיינה ישיבות מיוחדות להסתדרות המורים ולאגודת החינוך. אם לא יהיה הסכם בהחלטות שתי הישיבות, תיבחר ועדה מפשרת.

ג. תכונס בירושלים מועצה מוקדמת, כדי לברר את השאלות שתעמודנה על סדר היום. במועצה ישתתפו באי-כוח ההסתדרות הציונית וועד חובבי-ציון, שניים שניים מחברי ועד החינוך בירושלים, ביפו ובחיפה, שניים מחברי המרכז ביפו ושני חברי המרכז בירושלים.⁸⁷

ההצעה לקיים 'מועצה מוקדמת' בירושלים חוורת ומראה את המשקל הרב שייחס לוריא לדעת הירושלמים ולהשפעתם. היא גם מצביעה על אורך רוחו של לוריא בנוסיונותיו להשכין שלום-בית בהסתדרות המורים ובציבור הארץ-ישראלי. כאן המקום להעיר הערה על אישיותו של הד"ר יוסף לוריא ועל התפקיד שמילא בפרשה שלפנינו. מאז שנת תרע"א כיהן לוריא כראש מרכז המורים והוא גבתי מחדש בתרע"ג. הוא מילא בהצלחה ניכרת את התפקיד של 'המצביא במלחמת השפות', כדברי עזריהו. הוא היה ידוע כאיש שקול ומתון בדעותיו ובהליכותיו. האם לא עמדו לו מידות אלו ונסיונו העשיר במאבק נגד המוסדות הציוניים על פירות נצחונם ב'מלחמת השפות'? בהספידו את לוריא, לאחר מותו בתרצ"ח, העריך א' ארבנו את פעולתו כראש המחלקה לחינוך של ההנהלה הציונית בשנים תרע"ט—תרצ"ח ואמר, כי לוריא ניהל 'את ספינת החינוך במשך כשתי עשרות שנים במוטב ההצלחה האפשרית בתנאים שבהם היתה נתונה'. יחד עם זאת העיר, שלוריא 'לא היה אותו האיש, שצריך לעמוד בראש החינוך בתקופה סוערת. ודאי שהיה בעל יכולת אדמיניסטרטיבית מסוימת, אבל אדמיניסטרטור מובהק לא היה [...] לא היה בעל קומבינציות כספיות, דבר שהוא בגדר הכרה בתקופה של אי-התאמה בין

הצורך והיכולת [...]”⁸⁶ אולם במערך הכוהות כפי שהיה קיים, אין להניח שתוצאות המאבק על ההגמוניה בחינוך בארץ-ישראל היו אחרות, אילו עמד אז אדם אחר בראש מרכז המורים. נראה כי זאת היתה גם הרגשת בני זמנו, כי לא מצאנו ערעור על מנהיגותו של לוריא ועל מעשיו במאבק בתרע"ד.

לסיים הפרשה: האספה בחיפה גועדה, כאמור, ל־17 באוגוסט 1914. ב־1 באוגוסט פרצה מלחמת העולם הראשונה. האספה לא התקיימה, אגודת החינוך לא נוסדה לעולם והוויכוחים הפנימיים על ארגון הנהלת החינוך והמאבק על ההגמוניה בחינוך נעשו חסרי משמעות. ימי מלחמת העולם היו ימים קשים מאוד ליישוב היהודי בארץ-ישראל. הגיתוק ממקורות כלכלתו שבר את מטה לחמו והמצב הלך והחמיר מיום ליום, משנה לשנה. בארץ שררו רעב ומגפות, ואיבת השליטים התורכיים סיכנה את קיומו הפיזי של היישוב. פעולתו של מרכז המורים שותקה כליל ומנהיגיו נאלצו לגלות מן הארץ.

בתנאים אלה הכריעה המציאות של ימי המלחמה בפלוגתות השונות וקבעה למו ההגמוניה על החינוך בארץ-ישראל. העזרה הכלכלית לבתי-הספר ולמורים — במסגרת פעולות הסיוע הכלליות — ניתנה באמצעות המשרד הארצישראלי, ששלט מעתה בענייני החינוך העברי בארץ-ישראל. לידו פעל ועד חינוך ובו באי-כוח מרכז המורים והציבור. לעזרתם היו ועדי חינוך מקומיים בירושלים ובחיפה. בתקופת משבר זו נזקקו לעזרת המשרד הארצישראלי בתי-ספר רבים נוספים, מלבד אלה שנפתחו בימי מלחמת השפות, ונוצרו בעיות חדשות לבקרים, וכל אלה ראויות לעיון מיוחד.⁸⁷

עזריהו סיכם תקופה זו באומרו, כי 'מעשה היצירה בחינוך יש מאין נגמר, וההגמוניה על יצירה זו עוברת מעתה מידי יוצריה לידי בעליה הנוקיים — לידי ההסתדרות הציונית.'⁸⁸ למותר להוסיף, כי התפתחות זאת היתה בניגוד לציפיות היוצרים' של מערכת החינוך, המורים והסתדרותם.

במאבק עם התנועה הציונית על ההגמוניה נגלתה חולשתה של הסתדרות המורים. במלחמת השפות הצליחה להלהיב את היישוב החדש בארץ-ישראל ואת התנועה הציונית בעולם, לאחדם מאחוריה ולזכות בתמיכתם. אולם היא לא הצליחה להקים בעוד מועד את אגודת החינוך, שהיתה יכולה להיות מכשיר כספי חשוב להבטחת שליטתה על מערכת החינוך. מכה קשה הוכה מרכז המורים מהפילוג בתוך מחנה המורים, מהיריבות בין יפו וירושלים. העמדה העיקשת של הירושלמים החלישה את המרכז והגדילה את השפעתם של הגופים שמחוץ להסתדרות המורים. בגלל גורמים אלה ובגלל סירובם של הוועד הפועל הציוני ושל ועד חובבי-איון באודסה למסור

88. א' ארנון, 'על הד"ר לוריא ז"ל, מהדברים שנאמרו באספת האבל בתל-אביב אור לחיבתו, נפש לדי"ר יוסף לוריא ז"ל, ירושלים תרצ"ח. וראה דברי עזריהו ואחרים שם.

89. ראה י' טהון, 'בתי-הספר העבריים בא"י בימי המשבר', החינוך תרע"ט.

90. עזריהו (לעיל, הערת 5), עמ' 89 (ההדגשות במקור). יש להעיר, שמי-1919, ובזמן חתימת דבריו שהתפרסמו בתרפ"ט, עבד עזריהו במחלקת החינוך של הנהלת הציונית.

את השליטה על מערכת החינוך לידי הסתדרות המורים, לא עמד לה הכוח להחזיק בפירות הצלחתיה במלחמת השפות.

גמר מלחמת העולם הראשונה ותוצאותיה העמידו את ההסתדרות הציונית ואת היישוב לפני אפשרויות חדשות בארץ־ישראל. אשר לתחום ארגון החינוך, דומה שהדיונים ותוויכוחים בתקופה שקדמה למלחמה השאירו את משקעם וימי המלחמה יצרו עובדות, שמהן לא היתה עוד דרך חזרה אל האפשרות של הגמוניה בידי הסתדרות המורים.